

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Шологон Лілія Іванівна

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

**Методичний посібник для студентів
другого курсу факультету історії, політології і
міжнародних відносин спеціальності “Середня освіта (Історія)”**

Івано-Франківськ, 2024

УДК 371.214.114

ББК 74.580.263.1

Методичний посібник по курсу “Спеціальні історичні дисципліни” для студентів другого курсу спеціальності “Середня освіта (Історія)” факультету історії, політології і міжнародних відносин підготувала доктор історичних наук, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Шологон Лілія Іванівна.

Рецензенти:

доктор політичних наук, професор

Дерев’яно Сергій Миронович

кафедра політичних інститутів та процесів

факультету історії, політології і міжнародних відносин

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

кандидат історичних наук, доцент

Стефанюк Галина Василівна

кафедра історії Центральної та Східної Європи і

спеціальних галузей історичної науки

факультету історії, політології і міжнародних відносин

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

Вченою радою Факультету історії, політології і

міжнародних відносин Прикарпатського національного

університету імені Василя Стефаника

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ЗМІСТ

<i>Тематика лекційних, семінарських занять та самостійної роботи студентів.....</i>	<i>4</i>
<i>Методичні рекомендації для підготовки семінарських занять.....</i>	<i>7</i>
<i>Методичні рекомендації до самостійної роботи студентів.....</i>	<i>69</i>
<i>Практичне (індивідуальне) завдання.....</i>	<i>83</i>
<i>Оцінювання студентів.....</i>	<i>84</i>
<i>Рекомендована література.....</i>	<i>91</i>

Теми лекційних занять

Лекція 1	<i>Спеціальні історичні дисципліни, їх місце та роль в розвитку історичної науки. Палеографія як спеціальна історична дисципліна. Основні етапи розвитку латинського та кириличного письма</i>	2 год.
Лекція 2	<i>Історична хронологія як спеціальна історична дисципліна. Поняття часу і календаря. Типи календарних систем</i>	2 год.
Лекція 3	<i>Метрологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2 год.
Лекція 4	<i>Нумізматика як спеціальна історична дисципліна</i>	2 год.
Лекція 5	<i>Геральдика як спеціальна історична дисципліна</i>	2 год.
Всього		10 год.

Теми семінарських занять

<i>№ з/п</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1	<i>Зародження писемності у східних слов'ян</i>	2
2	<i>Основні етапи розвитку графіки і пам'ятки кириличного письма</i>	2
3	<i>Кодикологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
4	<i>Система ліку часу в Україні</i>	2
5	<i>Методика хронологічних досліджень</i>	2
6	<i>Генеалогія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
7	<i>Становлення регулярного грошового обігу на українських землях у період виникнення та розвитку Київської держави</i>	2
8	<i>Формування монетних систем та особливості грошового обігу на українських землях в складі іноземних держав (XIV – останній чверті XVIII ст.)</i>	2
9	<i>Боністика. Грошовий обіг на території України у другій половині XVII – XXI ст.</i>	2
10	<i>Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна</i>	2
11	<i>Фалеристика як спеціальна історична дисципліна</i>	2
12	<i>Зрозуміння як спеціальна історична дисципліна</i>	2
13	<i>Іконографія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
14	<i>Філателія як спеціальна історична дисципліна</i>	2
15	<i>Геортологія як спеціальна історична дисципліна</i>	2

Теми, що виносяться на самостійне опрацювання

<i>№ з/п</i>	<i>Назва теми</i>	<i>Кількість годин</i>
1	<i>Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна</i>	5
2	<i>Дипломатика як спеціальна історична</i>	5

	<i>дисципліна</i>	
3	<i>Ономастика як спеціальна історична дисципліна</i>	5
4	<i>Топоніміка як спеціальна історична дисципліна</i>	5
5	<i>Історична картографія як спеціальна історична дисципліна</i>	5
6	<i>Розбудова монетно-грошового господарства в роки Української революції (1917–1921 рр.)</i>	5
7	<i>Грошовий обіг в Україні в роки Другої світової війни та в повоєнний період</i>	5
8	<i>Грошове господарство українських земель між світовими війнами (1921–1939 рр.)</i>	5
9	<i>Вексилологія як спеціальна історична дисципліна</i>	5
10	<i>Історична фемінологія як спеціальна історична дисципліна</i>	5
	<i>Разом</i>	50

ЗАРОДЖЕННЯ ПИСЕМНОСТІ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Основні поняття: піктографічне письмо, ідеографічне письмо, фонетичне письмо, черти і ризи, глаголиця, кирилиця

Проблеми для обговорення

1. Зародження фонетичного письма: джерела і наукові гіпотези.
2. Глаголиця: походження, графіка, пам'ятки.
3. Походження кириличного письма.
4. Палеографія на уроках історії в середній школі.

Теми рефератів

1. Творці слов'янської азбуки – Кирило і Мефодій.
2. Поява письма у східних слов'ян за археологічними знахідками.
3. Іноземні джерела про виникнення письма у східних слов'ян.

Проблемні питання

1. Які історичні умови сприяли появі писемності у східних слов'ян?
2. Яку роль відіграло поширення християнства у створенні слов'янської писемності?
3. Чим пояснити різноманітність систем слов'янського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. З навчальних посібників з спеціальних (допоміжних) історичних

дисциплін накреслити у конспектах порівняльну таблицю графіки глаголичного та кириличного письма.

2. Встановити відмінності графіки глаголиці та кирилиці.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С.9–41.
2. Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995. С. 7–14.
3. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
4. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415.
5. Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НКМ ВО, 1992. С.236–242.
6. Кравченко Н.М., Ташина Н.С. Докирилівський напис на прясливі з ранньослов'янського поселення Обухів // Археологія. 2001. № 2. С. 144–147.

При підготовці першого питання спробуйте з'ясувати передумови зародження фонетичного письма. Для цього необхідно звернути увагу на два інші важливі етапи формування писемності – піктографію та ідеографію, що використовувалися до запровадження фонетики. Охарактеризуйте передумови виникнення фінікійського письма та найбільш характерні риси фінікійського алфавіту. Зверніть увагу на час появи давньогрецького письма та його особливості. Дайте відповідь на запитання, яка роль грецького письма у формуванні писемності багатьох народів світу.

Що стало передумовою зародження писемності у східних слов'ян?

Охарактеризуйте відомі вам свідчення грецьких, арабських, перських та інших авторів про існування фонографічної писемності у слов'ян до формування слов'янської азбуки Кирилом та Мефодієм. Зверніть увагу на місіонерську діяльність братів-просвітителів до Великої Моравії, що розпочалася 863 р. За яких обставин створена ними слов'янська азбука поширилася на території Києво-руської держави?

При підготовці другого питання семінарського заняття з'ясуйте походження терміну “глаголиця”, особливості графіки глаголичних літер, види цього письма та гіпотези про походження давнього слов'янського алфавіту. Охарактеризуйте найдавніші відомі людству пам'ятки глаголичного письма: Київські листки, Зографське чотириєвангелі, Маріїнське євангеліє, Асеманієво євангеліє, Збірник Клоца, Сінайський псалтир та Сінайський требник тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день?

При підготовці третього питання семінарського заняття необхідно з'ясувати походження терміну “кирилиця”, джерела формування кириличного алфавіту та його структуру, звернути увагу на найбільш давні та відомі пам'ятки кириличного письма. Зокрема, Добруджанський напис, Хіландарські листки, Остромирово євангеліє, Савину книга тощо. За яких обставин вони були введені до наукового обігу та чому одержали саме такі назви? Де вони зберігаються на сьогоднішній день? Окрім цього, висвітлюючи дане питання потрібно з'ясувати полярні концепції дослідників щодо того яка з двох слов'янських азбук виникла раніше. Якими аргументами вони підкріплюють свої твердження? Яка концепція виникнення першої слов'янської азбуки на Вашу думку є більш переконливою?

При висвітлені четвертого питання семінарського заняття
окресліть особливості отримання учнями початкових знань про давню писемність, формування розуміння учнів про тяглість основних писемних систем сучасності: латиниці та кириличні, походження арабського, ієрогліфічного та інших систем письма в рамках інтегрованого курсу “Історії України” та “Всесвітньої історії”, виховних заходів з нагоди Дня слов’янської писемності.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГРАФІКИ І ПАМ'ЯТКИ КИРИЛИЧНОГО ПИСЬМА

Основні поняття: палеографія, фонетичне письмо, кирилиця, устав, півустав, скоропис, громадянський шрифт, пергамент, береста, папір, рукопис, орнамент.

Проблеми для обговорення

1. Устав та його еволюція протягом XI–XIV століть.
2. Зовнішні ознаки пам'яток писемності Київської держави XI–XV століть (матеріали і знаряддя для письма, прикраси і формат рукописів, особливості написання цифр, мініатюри, в'язь та ін.).
3. Характерні риси півустава, його різновидності: старший, молодший, біглий тощо.
4. Скорописне письмо: етапи розвитку, особливості графіки та поширення в Україні.
5. Громадянський шрифт.

Теми рефератів

1. Папірус: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
2. Пергамент: особливості виготовлення і використання, відомі пам'ятки.
3. Берестяні грамоти: особливості виготовлення і поширення, відомі знахідки.
4. Орнамент і його стилі.

Проблемні питання

1. Чим зумовлений перехід від уставного до півустанового письма, пізніше – до скоропису?
2. В чому полягає відмінність графіки давнього кириличного письма від сучасного українського?
3. Який вплив відіграв географічний фактор у розвитку графіки кирилівського письма?

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти в конспектах з спеціальних історичних дисциплін порівняльну таблицю особливостей графіки раннього (XI–XII ст.) і пізнього (XIII–XIV ст.) уставів та півуставу.
2. Записати літерами кириличного алфавіту в конспектах такі числа: 1) 2365 2) 1893 3) 3244 4) 4280 5) 5960 6) 6011 7) 7510 8) 8652 9) 9140 10) 1186 11) 1034 12) 1242 13) 1360 14) 1406 15) 1516 16) 1684 17) 1713 18) 1853 19) 1927 20) 2039 21) 2160 22) 2238 23) 2349 24) 2487 25) 2513 26) 2662 27) 4573 28) 6498 29) 1586 30) 1752 31) 2186 32) 3458 33) 1731 34) 1826 35) 3157 36) 6392.

Порядковий номер вказаного числа відповідає порядковому номеру, за яким студент записаний до журналу академічної групи.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С. 9–41.
2. Іванова О. Філігранологічний аналіз рукописів кириличної писемності XVI ст. (за матеріалами рукописів з фондів Інституту Рукопису НБУВ) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С. 616–629.

3. Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995. С. 7–14.
4. Мацюк О.Я. Італійський папір в Давній Русі та в Україні в XIII–XIV ст. // Український археографічний щорічник. Вип. 1. Київ: Наук. думка, 1992. С. 129–133.
5. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
6. Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415.
7. Панашенко В.В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. (на матеріалах Лівобережної України). Київ: Наук. думка, 1974. 112 с.

При підготовці семінарського заняття варто особливу увагу звернути на працю “Палеографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 408–415” та підручник (Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.) розміщений на сайті університетської бібліотеки, оскільки в них подано змістовну інформації про основні типи кириличного письма та його графіку.

При підготовці першого питання необхідно дати визначення терміну “устав”, звернути увагу на особливості графіки літер, оформлення тексту, еволюцію уставного письма впродовж XI–XIV століть. З'ясуйте найбільш характерні відмінності між старшим та молодшим уставом. Назвіть відомі Вам пам'ятки кириличного письма Київської держави виконані уставом.

При підготовці другого питання зверніть увагу на особливості оформлення писемних пам'яток у Києво-руській державі у XI–XII

столітті, зокрема на графіку літер, якими писали книги та канцелярські документи, чорнила та фарби, якими користувалися писарі, знаряддя для письма (гусячі пера, олівці), матеріали. Знайдіть інформацію про те, якою була технологія виготовлення матеріалів та знарядь для письма.

При характеристиці зовнішніх ознак писемних пам'яток зазначеного часового проміжку дайте визначення таким поняттям, як орнамент, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, польова квітка, книга. Які орнаментальні стилі при оформленні рукописних книг XI–XII століття використовувалися в Києво-руській державі? Розкрийте їхні характерні особливості. Чи використовували митці того часу при оформленні книг мініатюру? Які відомі писемні пам'ятки XI–XII століття містять книжкові мініатюри. Розкрийте особливості виготовлення та оздоблення палітурок.

Також зверніть увагу на характерні особливості графіки літер кириличного письма, що використовувалися для написання книг та документів, на появу нового матеріалу для письма (паперу), особливості його виготовлення та найбільш характерні зовнішні ознаки. При цьому також необхідно звернути увагу на типові для XIII–XV ст. орнаментальні стилі, що використовувалися при оформленні рукописних книг: тератологічний та балканський. Розкрийте їхнє походження та характерні риси. Якими були особливості виконання мініатюр? Дайте визначення терміну “в'язь” та розкрийте основні її прийоми.

При підготовці третього питання зверніть увагу на особливості графіки півуставного письма, використання скорочень у тексті, розділових знаків, читання та розуміння тексту. З'ясуйте відмінності

між старшим, молодшим та біглим півуставом.

При підготовці четвертого питання необхідно розкрити передумови виникнення скорописного письма, особливості графіки, використання скорочень та лігатур, найважливіші методи скорочення слів. З'ясуйте основні етапи формування українського скоропису, найбільш характерні його види: звичайне, парадне, каліграфічне, недбале письмо.

При підготовці п'ятого питання потрібно дати визначення поняттю “громадянський шрифт”, звернути увагу на історичні передумови його виникнення та запровадження, еволюцію громадянського шрифту впродовж XVIII ст., найбільш типові його почерки, графіку літер, використання розділових знаків. Назвіть працю, яку вперше на території України надрукували громадянським шрифтом. Який вплив громадянський шрифт мав на формування сучасного українського письма?

КОДИКОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: кодикологія, кодекс, книга, скрипторій, фоліант, заставка, кінцівка, ініціал, мініатюра, орнамент, в'язь, старовізантійський орнамент, клаузури, пуклі, тератологічний орнамент, нововізантійський орнамент, балканський орнамент, квітковий орнамент, стародрукований орнамент.

Проблеми для обговорення

1. Становлення кодикології як спеціальної історичної дисципліни.
2. Формат рукопису і підготовка тексту. Виготовлення палітурки.
3. Орнаментальні прикраси в середньовічних кириличних рукописних книгах.
3. Період сакрального статусу української рукописної книги (XI – середина XVI ст.).
4. Період десакралізації української рукописної книги (друга половина XVI – XVIII ст.).

Теми рефератів

1. Осередки українського книгописання (X–XVIII ст.).

Література для опрацювання

1. Арістов В.Ю. Коли і як виник Початковий літописний звід // Український історичний журнал. 2015, вип. 2. С. 148–162.
2. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів, 1995.
3. Дубровіна Л. Кодикологія і кодикографія української рукописної книги. Київ, 1992.
4. Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2008. С 317–

326.

5. Графічні книжкові зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 223–230.
6. Ковальчук Г. Дослідження стародруків та рідкісних видань з історії атрибуції книжкових пам'яток // Український історичний журнал. 2021. Вип. 3. С.148–156.
7. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка. Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021. 144 с.
8. Солонська Н. Бібліотечна культура та книжкове надбання Київської Русі в контексті церковно-релігійного процесу епохи: історико-географічний зріз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2005, вип. 12. С. 59–72.
9. Шологон Л.І., Баріляк А.Р. Палеографія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі дослідження кириличної рукописної книги в Україні XI – XVI ст. // The 2nd International scientific and practical conference “Perspectives of contemporary science: theory and practice” (April 1-3, 2024) SPC “Sciconf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 763–768. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichnakonferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-1-3-04-2024-lviv-ukrayina-arhiv/>.
10. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів, 2003.
11. Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української рукописної книги XVI – першої половини XVII ст. // Записки НТШ. 1997, т. 233.С. 215–238.

При підготовці семінарського заняття варто особливу увагу звернути на монографію В.Фрис “Історія кириличної рукописної книги в Україні”, оскільки в ній можна знайти чимало інформації як про формування кодикології як спеціальної історичної дисципліни, так і про процес виготовлення та зміст рукописних книг.

При висвітленні першого питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю “кодикологія”, з'ясувати час коли

кодикологія почала формуватися як спеціальна історична дисципліна, розповісти про провідні центри дослідження рукописних книг в Європі загалом та в Україні зокрема, провідних фахівців у цій галузі та їхні дослідження.

Окрім цього при підготовці цього питання з'ясуйте, що розуміють під поняттями “археографічний опис рукописної книги”, за яких умов він здійснюється і які найважливіші відомості дослідник повинен зафіксувати при здійсненні археографічного опису рукописної книги.

При висвітленні другого питання семінарського заняття необхідно розповісти, яким був формат пергаментної та паперової рукописних книг, як працював писар над текстом книги, звернути увагу на технологію виготовлення палітурки та її оздоблення.

При висвітленні третього питання семінарського заняття потрібно дати визначення поняттю “орнамент”, розповісти про основні його складові, прослідкувати за зміною орнаментациї українських рукописних книг упродовж XI–XVIII ст. При цьому охарактеризувати особливості давньоруського, тератологічного, нововізантійського, балканського, квіткового та стародрукованого орнаментів.

При підготовці четвертого питання семінарського заняття необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних впродовж XI – першої половини XVI ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові релігійні та світські рукописи українського походження: Устав Студійський, Чудовський Псалтир, Шестоднев, Реймське Євангеліє, Остромирово Євангеліє, Мстиславове Євангеліє, Юрійське Євангеліє, Галицьке Євангеліє, Ізборник 1073 р., “Слово про закон і благодать”, “Повість временних літ”, Галицько-Волинський літопис, “Життя і мандрівка ігумена Даниїла, Руськія земля ігумена в Святу Землю”, “Слово о полку Ігоревім”. Чи збереглися вони до

сьогоднішнього дня? В яких наукових установах знаходяться?

При підготовці п'ятого питання семінарського заняття
необхідно звернути увагу на особливості створення та зміст українських рукописних книг впродовж другої половини XVI–XVIII ст., найважливіші центри книгописання. Охарактеризуйте найбільш цікаві та знакові світські та релігійні рукописи українського походження цього періоду: Пересопницьке Євангеліє, Євангелія учительські, Густинський літопис, козацькі літописи, щоденники Якова Марковича, Миколи Ханенка, Пилипа Орлика, рукописні праці Івана Вишенського, Герасима Смотрицького, Граматики Івана Ужєвича, Граматику Михайла Березовського тощо. Чи збереглися вони до сьогоднішнього дня? В яких наукових установах знаходяться? Назвіть причини занепаду книгописання в Україні в другій половині XVIII ст.

СИСТЕМА ЛІКУ ЧАСУ В УКРАЇНІ

Основні поняття: хронологія історична, час, доба, тиждень, місяць, рік, ера, березневий, вересневий та ультраберезневий стилі, індікти.

Проблеми для обговорення

1. Уявлення про час у східних слов'ян.
2. Візантійський календар, прийняття його східними слов'янами. Поняття березневого, вересневого та ультраберезневого стилю.
3. Давньоруська система рахунку часу.
4. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX ст.

Теми рефератів

1. Вплив християнства на українську народну хронологію.
2. Особливості запровадження григоріанського календаря на українських землях в XVI – на початку XX століття.

Проблемні питання

1. Чим пояснюється відмінність назв місяців григоріанського календаря в українській, російській та інших слов'янських мовах?
2. Чому саме візантійський календар був прийнятий східними слов'янами?
3. Які елементи давньоруської системи ліку часу використовуються в новітній хронології в Україні?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть порівняльну таблицю назв місяців та днів тижня римського, сучасних українського та російського календарів.

Література для опрацювання

1. Войцехівська І. Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 514–519.
2. Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). Івано-Франківськ, 2000. 44 с.
3. Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999 С. 13–17.
4. Островерхов А. Календар і служба часу в Ольвії // Київська старовина. 1992, № 2. С. 9–100.
5. Хронологія // Спеціальні історичні дисципліни / За ред. О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 290–296.
6. Скуратівський В.Т. Місяцелік: український народний календар. Київ, 1992. 208 с.
7. Перехрест О.Г. Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. 144 с.
8. Шереметьєва Л.Д. Дослідження народного календаря та його значення для української етнографічної хронології // Історичні джерела та їх використання. 1972. Вип. 7. С. 115–125.

При підготовці семінарського заняття особливу увагу варто звернути на праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. Готуючи відповідь на перше питання семінару спробуйте з'ясувати найдавніші уявлення про час у східних слов'ян, зокрема, про рік, місяць, добу. Обґрунтуйте свої твердження інформацією із джерел. Яку календарну систему використовували давні слов'яни: місячну, сонячну чи місячно-сонячну?

При підготовці другого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості візантійського календаря. За яких умов і

чому він був запроваджений у Києво-руській державі? Дайте визначення поняттям березневого, вересневого та ультраберезневого стилів.

При підготовці третього питання семінарського заняття
з'ясуйте коли і за яких умов у Києво-руській державі використовували для обліку часу березневий, вересневий та ультраберезневий стилі? На яку дату припадав початок року у східних слов'ян? Коли на території України почали використовувати еру від народження Христа та рахувати новий рік з 1 січня? Що таке "індикт"? Чи використовували його для обліку часу у східних слов'ян?

При підготовці третього питання семінарського заняття
охарактеризуйте основні відмінності між юліанським і григоріанським календарями та особливості їхнього використання у європейських державах. Спробуйте дати відповіді на запитання коли і за яких умов на території Наддніпрянщини та на західноукраїнських землях було запроваджено григоріанський календар? Як ставилося українське населення до щойно запроваджених календарів?

МЕТОДИКА ХРОНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основні поняття: ера, візантійська ера, константинопольська ера, старий стиль, новий стиль, березневий, вересневий та ультраберезневий роки, індікти, календи, нони, іди, “рука Дамаскіна”, вруцелето, коло Сонця.

Проблеми для обговорення

1. Методика переведення стародавніх дат у джерелах на сучасну систему літочислення:
  - з ери “від створення світу” на еру “від Різдва Христового”;
  - з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль);
  - з березневого, вересневого та ультраберезневого років візантійської ери.
2. Переведення на сучасне літочислення дат, поданих через індікти.
3. “Рука Дамаскіна”. Коло Сонця і вруцелето. Особливості встановлення дат Пасхи.
4. Історична хронологія на уроках історії в середній школі.

Теми рефератів

1. Засоби визначення і уточнення дат подій. Використання свідчень про затемнення та інші астрономічні явища, церковні свята.
2. Мусульманський календар і його співвідношення з григоріанським.

Проблемні питання

1. Яким чином можна перевести дати давньоруських літописів на

сучасну систему літочислення?

2. Проаналізуйте загальні принципи використання хронологічних таблиць і переведення дат з однієї системи літочислення на іншу.

3. В чому полягає відмінність григоріанського від юліанського стилю?

4. Чим відрізняється лік днів в календарі давніх римлян від сучасної системи? Що собою являють поняття “календи”, “нони”, “іди”?

Завдання для самостійної роботи

1. Перевести давньоруську дату на сучасне літочислення:

1–3) листопад 8748 року   16– 18) 4 квітня 6858 року

4–6) січень 6709 року   19–21) вересень 7123 року

7–9) грудень 6828 року   22–24) 6964 рік

10–12) 7024 рік   25–26) 6724 рік

13–15) листопад 7111 року   27–28) березень 7086 року

2. Перевести дату, подану по юліанському календарю (за старим стилем) в григоріанський календар (новий стиль):

1 – 3) 10 березня 494 року   16–18) 16 травня 1584 року

4 – 6) 18 липня 1105 року   19–21) 4 червня 1681 року

7 – 9) 26 серпня 1209 року   22–24) 21 серпня 1724 року

10 – 12) 7 січня 1319 року   25–26) 16 листопада 1871 року

13 – 15) 24 грудня 1416 року   27–28) 14 грудня 1825 року

3. Визначити день тижня:

а) день Вашого народження;

б) 1 вересня 1939 року – день початку Другої світової війни;

в) 1 листопада 1918 року – Листопадова революція у м Львові.

Див.: Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96– 129.

Примітка: При виконанні самостійних завдань в конспекти слід записати хід їх розв'язання, пояснити яким чином Ви отримали результат. Номер завдання відповідає порядковому номеру під яким студент записаний в журналі академічної групи.

Література для опрацювання

1. Бондаренко Г. Історична хронологія // Спеціальні історичні дисципліни. Луцьк: Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1997. С.73–96.
2. Кісь Я.П. Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель XIV–XVIII ст. // Історичні дослідження та їх використання. 1964, вип. 1. С. 211–224.
3. Климишин І. Наші календарні проблеми (тепер і 700 років тому). Івано-Франківськ, 2000. 44 с.
4. Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999. С. 17–33.
5. Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96–129.
6. Хронологія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 514–519.

При підготовці як практичних, так і теоретичних питань семінарського заняття необхідно обов'язково використати підручник “Перехрест О.Г. Методика хронологічних досліджень // Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси, 2004. С. 96–129.

При висвітленні першого підпункту першого питання семінарського заняття з'ясуйте, яка легендарна чи історична подія служила точкою відліку для початку обчислення часу у східних слов'ян; коли і ким була запроваджена так звана “християнська ера”, тобто ера “від Різдва Христового”; поясніть методику переведення у

давньоруських джерелах дат з “ери від створення світу” (так званої константинопольської чи давньоруської) на еру “від Різдва Христового”. Наведіть приклади.

При підготовці другого підпункту першого питання семінарського заняття зверніть увагу на історію запровадження юліанського та григоріанського календарів, з’ясуйте найважливіші відмінності між ними та методу переведення дат з юліанського календаря (старого стилю) на григоріанський (новий стиль). Наведіть приклади.

При висвітленні третього підпункту першого питання семінарського заняття з’ясуйте відмінності між березневим, вересневим та ультраберезневим роками візантійської та сучасним січневим роком; поясніть методу переведення дат з березневого, вересневого та ультраберезневого років на сучасний календар.

При підготовці другого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “індикт”. З’ясуйте де і коли вперше почали вести облік часу за індіктами? Чому? Коли і ким у Візантії облік часу за індіктами був запроваджений як обов’язковий? Чи використовувався такий спосіб обрахунку часу у Києво-руській державі. Якщо так, то поясніть методу переведення дат у джерелах, поданих через індікти.

При підготовці третього питання семінарського заняття потрібно використати праці дослідника І.Климишина, які зазначені у переліку рекомендованої літератури. На основі неї з’ясуйте поняття “Рука Дамаскіна”, чи має вона аналоги у слов’янській та інших системах літочислення? Яким чином проводяться календарні розрахунки на основі цього методу? Як визначається коло Сонця та вруцелетто, яке значення вони мали для проведення календарних

обчислень у Києво-руській державі? За якою календарною системою визначають Пасху, чи використовують для цього спеціальні формули? Що таке пасхальна межа?

При висвітленні четвертого питання семінарського заняття охарактеризуйте особливості формування базових знань про час та основні одиниці його обліку в рамках курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»“ (п’ятий клас), поглиблення та активізація знань з історичної хронології в шостому класі в рамках заняття на тему “Як здійснюється відлік часу в історії Стародавнього світу”. В чому полягає основний виховний акцент шкільних занять, присвячених історичній хронології?

ГЕНЕАЛОГІЯ

Основні поняття: генеалогія, рід, родовід, герольд, шляхта, династія, гербовник, генеалогічне дерево, генеалогічна таблиця, генеалогічне досьє, генеалогічна картка.

Проблеми для обговорення

1. Предмет та завдання генеалогії. Формування генеалогії як спеціальної історичної дисципліни.
2. Становлення та розвиток генеалогії в Україні. Історіографія української генеалогії.
3. Джерела генеалогії.
4. Методика генеалогічного дослідження:
  - а) генеалогічне древо;
  - б) генеалогічні таблиці;
  - в) генеалогічне досьє;
  - г) генеалогічні картки.
5. Генеалогія на уроках історії в середній школі.

Теми рефератів

1. Вадим Модзалевський – дослідник української генеалогії.

Проблемні питання

1. Чому практична генеалогія набула найбільшого розвитку в Європі в часи середньовіччя?
2. Які форми фіксації генеалогічної інформації використовують

сучасні дослідники?

3. У чому полягає джерельне значення “Малороссийского родословника” В. Модзалевського?

Література для опрацювання

1. Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992. 199 с.
2. Лобко Н. Особливості класифікації генеалогічних джерел // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2014, вип. 24. С. 65–72.
3. Лобко Н. Теоретичні та практичні питання реконструкції родоводів українців // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2012, вип. 20. С. 133–146.
4. Румянцева В.В. Деякі підсумки розвитку генеалогії // Український історичний журнал. 1987, № 3. С. 89–99.
5. Томазов В. Генеалогія історична // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 123–130.
6. Томазов В. Практично-утилітарна доба генеалогії козацько-старшинських родів (друга половина XVII – перша половина XIX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 1. С. 128–143.
7. Томазов В. Становлення української генеалогії як наукової дисципліни. Початковий етап // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2001, вип. 6–7, ч. 1. С. 91–105.
8. Попик В. Джерела з біографістики, родинної історії та генеалогії в глобальних інформаційних мережах // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 97–112.
9. Українська генеалогія: теорія, методологія, історія та практика. Матеріали генеалогічних читань пам’яті Вадима Модзалевського. Київ, 1996. 165 с.
10. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI ст. Волинь, Центральна Україна. Київ, 1993. 416 с.

При підготовці семінарського заняття необхідно обов’язково опрацювати праці Валерія Томазова та Наталії Лобко, зазначені в

переліку літератури для опрацювання. Висвітлюючи перше питання семінарського заняття з'ясуйте предмет та найважливіші завдання генеалогії як спеціальної історичної дисципліни. Коли зародилася практична генеалогія? Охарактеризуйте розвиток генеалогії в рабовласницькому та середньовічному суспільствах. Коли з'явилися генеалогічні древа та таблиці? Який період називають “золотим віком генеалогії”? Чому?

Коли відбулося становлення генеалогії як спеціальної історичної дисципліни? Хто з європейських вчених стояв біля витоків формування генеалогії як наукової дисципліни?

При висвітленні другого питання семінарського заняття зверніть увагу на нагромадження генеалогічних знань на території України впродовж XII– XVIII ст. Назвіть найбільш ґрунтовні праці українських дослідників у галузі генеалогії у XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте основні тенденції розвитку української генеалогії в радянській та сучасній українській історіографії. Назвіть наукові установи, що в різний час досліджували та досліджують різноманітні аспекти української генеалогії.

При висвітленні третього питання семінарського заняття охарактеризуйте найважливіші види писемних джерел, за допомогою яких можна отримати відомості генеалогічного характеру, зокрема, середньовічні літописи та хроніки, гербовники, синодики та поминальники, родословці, знакові родовідні книги та пам'ятки історичної літератури (“Малоросійський родословник” В.Модзалевського), козацькі реєстри, реєстри українських студентів у зарубіжних університетах, метричні книги, документи державних установ, що відали питаннями генеалогії (Розрядний приказ, Палата

родовідних справ, Герольдмейстерська контора, департамент Герольдії) та інші. Зверніть увагу на джерела генеалогії в контексті глобальних інформаційних мереж (стаття В.Полика, зазначена в списку літератури).

При висвітлені четвертого питання семінарського заняття дайте визначення поняттям “генеалогічне древо”, “генеалогічна таблиця”, “генеалогічне досьє”, “генеалогічна картка”. За якою методикою створюються генеалогічні таблиці та інші документи генеалогічного характеру. Які відомості вони фіксують в першу чергу?

При висвітлені п'ятого питання семінарського заняття охарактеризуйте вивчення генеалогії в рамках інтегрованого курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти» (поняття генеалогічного дерева), позакласних заходів з історичного краєзнавства. Поясніть особливості використання знань з генеалогії на уроках історії в середній школі в рамках іншого інтегрованого курсу «Історія України. Всесвітня історія».

***СТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЯРНОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ НА
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД ВИНИКНЕННЯ ТА
РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ***

Основні поняття: нумізматика, монети, гроші, грошовий обіг, арабські дірхеми, соліди, міліарісії, фоліси, денарії, златники, срібляники, гривня.

Проблеми для обговорення

1. Античні, візантійські, куфічні та західноєвропейські монети на території Стародавньої Русі.
2. Найдавніші руські монети: златники і срібляники.
3. Безмонетний період. Срібні зливки як грошово-вагова одиниця. Київська, чернігівська та новгородська гривні.

Теми рефератів

1. Монети Ольвії.
2. Монети Херсонеса.

Завдання для самостійної роботи

Дайте науковий опис давньоруської гривні.

Література для опрацювання

1. Анохін В. Античні монети Північного Причорномор'я // Вісник Національного банку України. 1996, № 6. С. 79–88.
2. Античні монети – свідки історії і шедеври мистецтва // Вісник

Національного банку України. 1997, № 2. С. 58–62.

3. Брайчевський М. Нумізмати́ка в темах давньої історії східнослов'янських племен // Історичні джерела та їх використання. 1964, вип. 1. С. 141–160.

4. Дубиняк Р., Цибаняк П. Грошова система в Україні за княжих часів // Київська старовина. 1992, ч. 4. С. 52–55.

5. Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 104–114.

6. Зубко А. Грошово-вагові системи в Київській Русі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 327–338.

7. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу // Український історичний журнал. 2020. Вип. 6. С. 93–103.

8. Найдавніші грошово-кредитні операції на території України // Вісник Національного банку України. 1999, № 7. С. 61–64.

9. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 55–76.

10. Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні. Київ: Бібліотека українця, 1999. 96 с.

При підготовці першого питання дайте характеристику грошовому обігу на території Стародавньої Русі до запровадження власного монетного виробництва у Київській державі. Зверніть увагу на грошовий обіг у грецьких містах-колоніях на території Північного Причорномор'я, поширення римських, візантійських та західноєвропейських монет на території сучасної України. З'ясуйте роль арабських дірхемів у встановленні грошового обігу на території Київської держави. Чому ці монети називають куфічними? Які із названих грошових одиниць користувалися найбільшою популярністю? Обґрунтуйте свою відповідь.

При опрацюванні другого питання з'ясуйте передумови запровадження до обігу найдавніших руських монет: златників та срібляників. Дайте характеристику різним типам золотих та срібних

монет Володимира Святославовича, срібних монет Ярослава Мудрого, Святополка Окаянного, Олега-Михайіла Тмутараканського. Проаналізуйте написи та зображення на монетах київських та удільних князів, яку інформацію вони дають досліднику, що вивчає історію Київської держави. Скільки на сьогоднішній день виявлено златників та срібляників? В чому полягали особливості технології виготовлення цих монет?

При підготовці третього питання з'ясуйте походження терміну гривня. Охарактеризуйте гривню як вагову та лічильну одиниці. Яке співвідношення гривні з іншими грошовими одиницями, що перебували в обігу на території Київської держави?

Дайте характеристику “безмонетному” періоду XII–XIII ст. на території сучасної України. Чим було зумовлено обмежене використання монет у обмінних операціях впродовж зазначеного часового проміжку та виготовлення срібні зливків. З'ясуйте характерні риси київської, чернігівської, новгородської та інших гривень, при цьому зверніть увагу на їхню вагу, форму та особливості виготовлення. Що зумовило вагові параметри тих чи інших гривень, поширених на території Київської держави.

**ФОРМУВАННЯ МОНЕТНИХ СИСТЕМ ТА ОСОБЛИВОСТІ
ГРОШОВОГО ОБІГУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В СКЛАДІ
ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ (XIV – остання чверть XVIII ст.)**

Основні поняття: празькі гроші, напівгроші, литовські денарії, напівгроші коронні, червоний злотий або дукат, тригрошовик, шостак, талер, напівталер, орт, півторагрошок, боратинка, тимф.

Проблеми для обговорення

1. Основні риси грошового обігу в Україні в XIV – останній чверті XVIII ст.
2. Монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст.
3. Функціонування Львівського монетного двору (друга половина XIV – середина XVII ст.)
4. Грошовий обіг у середовищі українського козацтва. Проблема власної грошової одиниці для козацького війська.

Література для опрацювання

1. Бакалець О. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2005, вип. 12, ч.1. С. 142–171.
2. Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 120–132; С. 139–146.
3. Зразок З. Сім скарбів з колекції мінц-кабінету Київського університету св. Володимира // Спеціальні історичні дисципліни:

питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 349–356.

4. Козубовський Г. Монетне карбування в Україні у XIV–XV століттях // Вісник Національного банку України. 1996, № 1. С. 76–83.

5. Козубовський Г. Обрізані празькі гроші в монетному обігу України // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 190–198.

6. Козубовський Г. Про шляхи надходження празьких грошів до Східної Європи (XIV–XV ст.) // Український історичний журнал, 2012, вип. 5. С. 39–45.

7. Котляр М. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. Київ: Наукова думка, 1981. 240 с.

8. Краузе С. Монети та грошовий обіг Галичини. Коломия, 2000. С. 37–70.

9. Свешніков І. До історії карбування монет у Львові (за матеріалами Львівського історичного музею) // Історичні джерела та їх використання, 1964, вип. 1. С. 268 – 276.

10. Хромова І. Європейські монети в українському грошовому XIV–XVI ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 180–189.

11. Шуст Р. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007. С. 90–99; С. 147–161.

При підготовці семінарського заняття основну увагу необхідно звернути на підручники “Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004” та “Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007” Р. Шуста.

При підготовці першого питання дайте характеристику грошовому обігу на території України впродовж XIV – першої половині XVII ст. Охарактеризуйте найбільш поширені лічильні одиниці, що використовувалися на українських землях. При цьому зверніть увагу на поширення на її території таких грошових одиниць як празькі гроші, литовські денарії, навгроші, що карбувалися на Львівському монетному дворі, навгроші коронні, які виготовляли

краківські монетарні; дукати, тригрошовики, шостаки, талери, орти, півторагрошовики. З'ясуйте роль третяків та мідних денаріїв у грошовому обігу на території України впродовж зазначеного часового проміжку. Охарактеризуйте грошові реформи 1526, 1578–1580 рр. Які нововведення в грошових розрахунках запровадили королі Сигізмунт I, Сигізмунт II Август, Стефан Баторій, Сигізмунт III Ваза.

Зверніть увагу на монетну ординацію 1650 р. та наступні зміни монетної стопи у 1654, 1658, 1659 рр. Яку роль у грошовій політиці Речі Посполитої відігравали мідні шеляги та срібні злотівки? Назвіть народні назви, що отримали вищевказані грошові одиниці. З'ясуйте як вплинула діяльність орендарів монетних дворів Тіма Лівія Боратіні і Андрія Тимфа на фінансову систему держави. Охарактеризуйте монетне карбування за правління Яна III Собеського, Августа II, Августа III, Станіслава Августа Понятовського та їхній вплив на грошову систему Речі Посполитої та українських земель, що входили до її складу.

При опрацюванні другого питання семінарського заняття зверніть увагу на монетне карбування у Київському, Новгород-Сіверському та Подільському удільних князівствах у складі Великого князівства Литовського в XIV ст. З'ясуйте політичні передумови, що сприяли монетному карбуванню у вищевказаних удільних князівствах впродовж 80-х рр. XIV ст. Зверніть увагу на зовнішні особливості, метрологічні параметри та кількість виявлених на сьогодні монет Володимира Ольгердовича, Дмитра-Корибута, Костянтина Коріатовича тощо. Яку роль у їхньому дослідженні відіграють монетні скарби.

При підготовці третього питання семінарського заняття дайте

спочатку відповідь на запитання: чим було зумовлене функціонування Львівського монетного двору впродовж другій половині XIV – на початку XV ст. Чи збереглися архівні дані, що містять інформацію про його діяльність? Які відомості про Львівський монетний двір вони дозволяють отримати дослідникам? Дайте характеристику монетам, що карбувалися на вищезгаданій монетарні в роки правління Казимира Великого, Владислава Опольського, Людовіка Угорського, Владислава Ягайла. Охарактеризуйте технологію виготовлення монет на Львівській монетарні.

З'ясуйте політичні передумови відновлення роботи Львівського монетного двору 1656–1657 рр. та особливості монетного карбування в цей час. Назвіть орендарів львівської монетарні 1600–1663 рр. і основну її монетну продукцію початку XVII ст.

При опрацюванні четвертого питання охарактеризуйте грошовий обіг у середовищі українського козацтва у середині XVII ст. Яку роль у грошовому обігу відігравали голанські левендальдери, турецькі піастри, башлики і акче. З'ясуйте коло писемних джерел в яких вміщена інформація про карбування монет гетьманом Богданом Хмельницьким, та чи знайдені речові джерела, що підтверджують цю гіпотезу. Охарактеризуйте монетну чеканку за гетьманування Петра Дорошенка та Івана Самойловича. Чи відігравали важливу роль у грошовому обігу севські чехи, відкарбовані 1686 р.

**БОНІСТИКА. ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII –
НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

Основні поняття: боністика, паперові гроші, емісія, емітент, номінал, денга, південги, полушка, копійка, єфимка, рубль, полтина, півполтинник, гривна, півгривна, червонець, імперіал, півімперіал, асигнації, кредитні білети, золотий ринський, талер, гульден, крейцер, банкоцетлі, золоті крони, крони, гелери.

Проблеми для обговорення

1. Предмет і завдання боністики. Паперові гроші: історія появи та поширення, цінність як історичного джерела для вивчення політичної та економічної історії країн світу.
2. Грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Монети та паперові гроші на українських землях у складі Російської імперії (XVIII – початок XX ст.).
3. Грошова система Галичини, Буковини та Закарпаття в складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії (остання чверть XVIII – початок XX ст.).
4. Грошовий обіг в період Української революції 1917–1921 рр. та в радянській Україні. Грошові реформи 1947 р. і 1961 р.
5. Паперові гроші незалежної України. Ювілейні та пам'ятні монети.
6. Боністика та нумізматики на уроках історії в середній школі.

Література для опрацювання

1. Голиш Г. Радянське та новітньоукраїнське комеморативне

монетокарбування: компаративістський аспект аналізу // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2011, вип. 18. С. 44–51.

2. Гроші в Україні: факти і документи / Дмитрієнко М., Ющенко В. та ін. Київ, 1998. 454 с.

3. Дмитрієнко М. Боністика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф.Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 104–113.

4. Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004. С. 140–146; С. 178–189; С. 283–294.

5. Зображення та символіка боністичних джерел // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 256–261.

6. Комарницька З. Історія грошей: навчальний посібник для студентів вузів. Львів, 1998. 111 с.

7. Краузе С. Монети та грошовий обіг Галичини. Коломия, 2000. С. 58–59; С. 71–88.

8. Кришталь А. Тут друкуються гривні // Вісник Національного банку України. 1996, № 5. С. 22–24.

9. Огуй О. Обіг австрійський паперових грошей у Галичині та на Буковині (1785– 1857 рр.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2005, вип. 12, ч. 1. С. 172–203.

10. Огуй О., Каглян О., Пивоваров С. Особливості грошового обігу Галичини та Буковини у складі Габсбурзької Австрії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2001, вип. 6–7, ч. 1. С. 170–176.

11. Орлик С. Розмінні марки та казначейські білети в грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 141–150.

12. Орлик В. Євген Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті ХІХ ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 2. С. 97–111.

13. Про випуск в обіг національної валюти – гривні // Вісник Національного банку України. 1996, № 5. С. 32–38.

14. Шуст Р. Нумізмати́ка : історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. С. 162–209; С. 211–

236; С. 298–325; С. 327–351.

При підготовці семінарського заняття основну увагу необхідно звернути на такі підручники: “Дмитрієнко М. Боністика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В.Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008”, “Історія грошей і банківництва: підручник / за загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004” та “Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007” Р. Шуста.

При опрацюванні першого питання семінарського заняття спочатку необхідно з'ясувати предмет та завдання боністики, особливості її формування як наукової дисципліни. При цьому зверніть увагу на наукові установи, громадські організації та окремих науковців, що займалися колекціонуванням та дослідженням паперових грошових знаків та цінних паперів. Назвіть найбільш поширені схеми класифікація бон. Які з них найбільш доречно застосовувати при вивченні паперових грошових знаків та цінних паперів?

Зверніть увагу на історію появи та поширення паперових грошових знаків в різних країнах світу, на основні їхні переваги та недоліки в порівнянні із монетами та найбільш характерні ознаки бон: емблематичні, палеографічні, хронологічні, метрологічні, орнаментальні, філігранологічні, епіграфічні, дипломатичні, орфографічні.

З'ясуйте джерелознавче значення паперових грошей, зокрема, їх важливість для вивчення економічних, соціально-політичних, культурних аспектів історії людства. Яким чином дослідник може

отримати інформацію про емітентів, встановити причини, час і обставин емісії окремих грошових знаків?

При підготовці другого питання розкрийте особливості грошового обігу на території Московської держави починаючи з 30-х рр. XVI до кінця XVII ст. При цьому зверніть увагу на монетну реформу Олени Глинської. Назвіть монети, що відігравали провідну роль у грошовому обігу до середини XVII ст. Охарактеризуйте грошовий обіг в Україні після союзу з Московською державою. Чому “єфимка” стала однією із найпопулярніших монет на українських землях? Розкрийте суть грошової реформи російського царя Олексія Михайловича. Як проводився обмін срібних монет на мідні та до яких соціальних наслідків це привело? Чому народне повстання в Москві 1662 р. отримало назву Мідний бунт. З’ясуйте чи перебувала в обігу на території Наддніпрянщини у другій половині XVII ст. іноземна валюта? Якщо так, то назвіть найбільш популярні монетні номінали.

Охарактеризуйте особливості грошової реформи Петра I, яка тривала з 1698 до 1718 р., та її вплив на грошове господарство українських земель. Назвіть назви нових монет, що з’явилися в Росії наприкінці XVII – початку XVIII ст. Як змінилося їхнє зовнішнє оформлення. З’ясуйте значення рубля, полтини, півполтинника, гривни, півгривни, червонця, імперіалів та напівімперіалів у грошовому обігу на українських землях наприкінці XVII – першій половині XVIII ст.

Охарактеризуйте грошове господарство українських земель у складі Російської імперії у другій половині XVIII – на початку XX ст. У чому полягали особливості монетної чеканки за Катерини II, Павла I, Олександра I, Миколи I? Проаналізуйте суть та наслідки грошових реформ Російській імперії у 1840 р. та 1895 – 1897 рр. Яке значення

для держави, загалом, та українських земель, зокрема, мало запровадження в Російській імперії золотого монометалізму? Назвіть золоті, срібні та мідні монети, які перебували в обігу в державі на початку ХХ ст. Охарактеризуйте фінансову систему Росії під час Першої світової війни.

З'ясуйте обставини появи перших паперових грошових документів в Російській імперії 1769 р. Охарактеризуйте особливості зовнішнього оформлення перших російських асигнацій. Вкажіть розміри емісії асигнацій за Катерини II, Павла I, Олександра I. Назвіть обставини, що зумовили запровадження до обігу депозитних та кредитних білетів у 40-х рр. ХІХ ст. Як змінилися паперові російські грошові знаки внаслідок реформи 1895 – 1897 рр.? Поясніть якими економічними факторами була зумовлена величезна емісія паперових грошових знаків впродовж Першої світової війни. З'ясуйте значення паперових грошей на українських землях у другій половині ХVІІІ – початку ХХ ст.

При опрацюванні третього питання семінарського заняття в першу чергу зверніть увагу на монетний статут від 7 травня 1750 р., що регламентував карбування монет у австрійських володіннях впродовж другої половини ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. Яким було співвідношення між основними грошовими одиницями держави: талером, гульденом або золотим римським, крейцером? Дайте характеристику метрологічним параметрам та зовнішньому оформленню найпопулярнішої австрійської монети – талера Марії Терезії. Чим була зумовлена масова емісія банкнотів 1762 р.

З'ясуйте особливості запровадження австрійських монет та банкнот на території Галичини, Буковини та Закарпаття наприкінці ХVІІІ ст. З якою метою проводилася емісія регіональних монет,

призначених спеціально для грошового ринку Галичини. Впродовж якого терміну відбувався обмін польської монети на австрійську і яким було співвідношення при цьому між польськими і австрійськими грошовими одиницями.

Охарактеризуйте суть грошової реформи 1815–1816 рр. у Австрійській імперії та на українських землях, що входили до її складу та особливості монетного карбування за правління Фердинанда I (1835–1848 рр.). Дайте характеристику фінансовому становищу держави під час революційних подій 1848–1849 рр.

Зверніть увагу на особливості функціонування грошової системи Австрійської (Австро-Угорської) імперії в період срібного монометалізму. З'ясуйте суть віденської монетної конвенції від 24 січня 1857 р. між Австрією та державами Німецького Митного Союзу та імператорського патенту від 1 грудня 1858 р., що запроваджував нову австрійську валюту. Які зміни відбулися у метрологічних параметрах емісії австрійських монет та у співвідношенні між різними номіналами? З якою метою було запроваджено до обігу золоті крони і золоті напівкрони. З'ясуйте реальну вартість паперових грошових знаків при обміні на повновартісну монету. Охарактеризуйте зміни, що відбулися в організації монетно-грошового господарства після утворення дуалістичної імперії 1867 р.

З'ясуйте передумови запровадження в Австро-Угорській імперії золотого монометалізму та суть та наслідки грошової реформи 1892–1893 р., особливості грошового обігу на західноукраїнських землях в період функціонування золотої кронової валюти наприкінці XIX – початку XX ст. Назвіть основну грошово-лічильну одиницю, що була запроваджена 1893 р. та розмінну до неї монету. Охарактеризуйте

особливості монетного обігу в Австро-Угорщині під час Першої світової війни.

При опрацюванні четвертого питання семінарського заняття розкрийте становлення української національної грошової системи в період діяльності української Центральної Ради; розбудову фінансово-грошової системи та емісійну політику уряду України періоду Гетьманату Павла Скоропадського; грошове господарство України за часів Директорії УНР; систему грошового обігу Західно-Української Народної республіки; обіг недержавних грошових знаків на Україні у 1914–1918 рр. Коротко охарактеризуйте політику радянського уряду в сфері грошової політики. Зробіть порівняльний аналіз грошових реформ 1947 і 1961 рр. Що зумовило крах фінансово-грошової системи Радянського Союзу у 1991 р.?

При опрацюванні п'ятого питання семінарського заняття спробуйте прослідкувати за формуванням грошової системи незалежної України, зокрема, створенням власної банківської системи, запровадженням у готівковий обіг тимчасової (перехідної) грошової одиниці – українського купоно-карбованця, створенням Банкнотної фабрики та Банкнотно-монетного двору Національного банку України. Коли було запроваджено до обігу національну грошову одиницю – гривню? Зверніть увагу на особливості оформлення лицьового та зворотного боків банкнот номіналом 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень. Коли було запроваджено в обіг банкноти номіналом 200, 500, 1000 гривень та в чому полягають особливості їхнього зовнішнього вигляду? Чому відбулася зміна дизайну української гривні, починаючи з 2003 р.? Розкрийте особливості карбування сучасних ювілейних та пам'ятних монет (для цього необхідно опрацювати інформаційні ресурси

Національного банку України та статтю Г. Голиша (Радянське та новітньоукраїнське комеморативне монетокарбування: компаративісткий аспект аналізу).

При підготовці шостого питання семінарського заняття проаналізуйте особливості використання нумізматики, монетного скарбу, боністики в контексті ознайомлення з речовими джерелами з історії України; використання краєзнавчого нумізматичного матеріалу та бон на уроках історії в школі; створення шкільного нумізматичного музею.

ФАЛЕРИСТИКА

Основні поняття: фалеристика, фалера, орден, нагорода, відзнака, знак ордена, ступені ордена, девіз.

Проблеми для обговорення

1. Фалеристика як спеціальна історична дисципліна.
2. Першопочатки нагородної справи в Україні.
3. Ордені Російської імперії.
4. Українські нагороди доби визвольних змагань 1917–1921 рр.
Відзнаки УПА.
5. Нагороди УРСР та СРСР.
6. Сучасна система державних нагород в Україні.
7. Фалеристика на уроках історії в середній школі.

Завдання для самостійної роботи

1. Дайте визначення поняттю “знак ордена”. Наведіть приклади.
2. Опишіть відзнаки Президента України.

Література для опрацювання

1. Будзало В. Орден “За заслуги” (до 10-річчя першої нагороди незалежної України) // Український історичний журнал, 2002, № 6. С. 78–91.
2. Будзало В. Історія ордена Трудового Червоного прапора УСРР (1921–1933 рр.) / Український історичний журнал, 1996. С. 75–89.
3. Дмитрієнко М., Іщенко Я. Фалеристика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов,

- М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ : Либідь, 2008. С. 486–494.
4. Закон України “Про державні нагороди України” від 16 березня 2000 р.
  5. Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західно-Української Народної Республіки // Український історик, 1968, ч. 1–4. С. 119–120.
  6. Кучерук О. Історія відзнаки Української Народної Республіки “Хрест Симона Петлюри” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 12, ч. 2. С. 383–395.
  7. Нагороди України // Пам’ятки України: історія та культура, 1995. № 2.
  8. Нагороди України: історія, факти, документи. У 3-х тт. / Дмитрієнко М. та ін. Київ, 1996.
  9. Соловей С. Відзнаки УНР // Архіви України, 1992, № 1–3. С. 61–68; № 5–6. С. 62–66.
  10. Тинченко Я. Залізний хрест “За зимовий похід і бої” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 22. С. 604–613.
  11. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. У двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь, 2004. 480 с.
  12. Чмир М. Військові нагороди в Західноукраїнській Народній Республіці (1918–1919 рр.) // Український історичний журнал, 1999, № 5. С. 50–56.

Основну увагу необхідно звернути на підручник: “Дмитрієнко М., Іценко Я. Фалеристика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 486–494”.

При підготовці першого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “фалера”. З’ясуйте, яку інформацію про фалеристичні відзнаки зафіксовано “Історії” Геродота, “Природничій історії” Плінія та працях інших вчених. Охарактеризуйте нагородні традиції Стародавніх Греції та Риму. Які нагороди були найпрестижнішими в епоху Середньовіччя. Коли з’являються релігійні та світські ордени. Назвіть найпрестижніші європейські нагороди

XIV–XVI ст. З'ясуйте предмет та завдання фалеристики як наукової дисципліни.

Дайте відповідь на запитання хто і коли вперше запровадив термін “фалеристика” до наукового обігу. Назвіть перші фахові дослідження в галузі фалеристики. З'ясуйте внесок українських вчених у розвиток фалеристики як науки. Яке значення для дослідників цієї дисципліни має статистика нагороджених. Зробіть класифікація сучасних нагород.

При підготовці другого питання семінарського заняття охарактеризуйте систему заохочень найкращих воїнів у Київській та Українській козацькій державах.

При підготовці третього питання семінарського заняття зверніть увагу на те, коли було запроваджено перший російський орден Андрія Первозданного та назвіть відомих Вам кавалерів цього ордена. Чому орден святого Георгія Побідоносця вважався найвищою і найпочеснішою військовою нагородою з 1769 р. Коли і з якою метою було запроваджено в Російській імперії солдатський Георгіївський хрест? Назвіть відомих Вам кавалерів так званого “георгіївського банту”. Скільки загалом в державі до 1917 р. було запроваджено орденів? Перелічіть частину з них та дайте відповідь на запитання, які з орденів Російської імперії давали право на особисте та наслідне дворянство?

При підготовці четвертого питання семінарського заняття зверніть увагу на українські військові нагороди, запроваджені українськими національними урядами впродовж 1917–1921 рр. Яке значення та зовнішній вигляд мали щоденний та парадний хрести Легіону Українських січових стрільців та Галицький хрест Української

галицької армії. Охарактеризуйте бойові відзнаки УПА.

При підготовці п'ятого питання семінарського заняття з'ясуйте особливості радянської нагородної системи, що була запроваджена у листопаді 1917 р. Коли були запроваджені орден Червоного прапора та орден Леніна. Охарактеризуйте радянські військові нагороди запроваджені в період Другої світової війни: ордени Вітчизняної війни I і II ступеня, Слави трьох ступенів, полководців Суворова, Кутузова, Богдана Хмельницького трьох ступенів, Ушакова і Нахімова двох ступенів, Олександра Невського, орден "Перемога". Який з них вважався найпочеснішим?

Зверніть увага на те, як нагороджували радянських людей за трудові та інші заслуги. Охарактеризуйте нагороди, запроваджені в СРСР у 60–70-х рр. ХХ ст.: ордени Жовтневої революції, Дружби народів, Трудової Слави трьох ступенів, "За службу Батьківщині в Збройних силах СРСР" тощо. Впродовж якого періоду і за які заслуги в УРСР нагороджували орденом "Трудового червоного прапора УРСР"? Назвіть інші відомі Вам нагороди УРСР. Яку кількість орденів було загалом запроваджено в СРСР?

При підготовці шостого питання семінарського заняття охарактеризуйте система сучасних державних нагород в Україні на основі Закону України від 16 березня 2000 р. "Про державні нагороди". З'ясуйте за які заслуги і кого в Україні нагороджують званням Героя України, орденами князя Ярослава Мудрого п'ятьох ступенів, "За заслуги" трьох ступенів, Богдана Хмельницького, "За мужність", княгині Ольги, Данила Галицького, медалями, іменною вогнепальною зброєю, відзнаками Президента України, Національною премія України ім. Т.Шевченка, Державною премія України в галузі науки і техніки та

іншими, почесними звання України.

При підготовці сьомого питання семінарського заняття
охарактеризуйте методику використання фалеристики на уроках історії в школі в контексті вивчення учнями подій Першої світової війни, Української революції 1917–1920 рр., Другої світової війни, сучасної російсько-української війни тощо. З'ясуйте методику використання фалеристики при створенні шкільного музею.

СФРАГІСТИКА

Основні поняття: сфрагістика, печатка, висла печатки, прикладна печатка, металева печатка, воскова печатка, молівдовули, хрисовули, аргировули, воскомастична печатка, сургучна печатка, копчена печатки.

Проблеми для обговорення

1. Сфрагістика як спеціальна історична дисципліна.
2. Печатки Київської Русі.
3. Військові та урядові печатки в Українській козацькій державі.
4. Печатки XVII–XIX століть як джерело з історії України.

Теми рефератів

1. Печатки Стародавнього Єгипту як історичне джерело.
2. Печатки українських міст.

Проблемні питання

1. У чому полягає основна функція печаток?
2. Які напрями використання даних сфрагістики в історичному дослідженні?
3. Які символи відображені на українських печатках періоду Київської Русі, Галицько-волинського князівства, Великого князівства Литовського, Гетьманщини.

Література для опрацювання

1. Алфьоров О. Сфрагістика Київської Русі в інтернет-мережі (сайт stragis.com) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 21. С. 151–168.
2. Алфьоров О. Жіночі печатки Київської Русі // Спеціальні історичні

- дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2013, вип. 22. С. 488–502.
3. Гавриленко В. Українська сфрагістика: питання предмета та історіографії. Київ: Наукова думка, 1977. 68 с.
  4. Зварник І. Умови та способи зберігання підвісних та прикладних печаток // Архіви України, 1980, № 4. С. 33–36.
  5. Сас С. Печатки з гербом Війська Запорізького (1590-ті – 1630-ті рр.) // Український історичний журнал, 2009, вип. 6. С. 183–202.
  6. Ситий І. З історії української сфрагістики // Родовід, 1996, № 14. С. 1–98.
  7. Ситий І. Печатки генеральної та полкової старшини // Родовід, 1996, № 14. С. 91–98.
  8. Ситий І. Сфрагістичне законодавство Гетьманщини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2003, вип. 10, ч. 1. С. 222–236.
  9. Ситий І. Печатки сотенної старшини, товаришів та канцеляристів // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2000, вип. 4, ч. 1. С. 214–260.
  10. Пархоменко О. Сфрагістичні пам'ятки як історичне джерело // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2000, вип. 4, ч. 1. С. 197–213.
  11. Пархоменко О. Урядові печатки періоду Гетьманщини // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 1999, вип. 3. С. 168–177.
  12. Перкун В. Каталог печаток Галичини та Буковини ХІХ ст. з тек А.Шнейдера у Державному архіві в місті Краків // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2007, вип. 14. С. 398–409.
  13. Перкун В. Допоміжні історичні дисципліни: підсумки та перспективи студій // Український історичний журнал, 2021, ч. 5. С. 190–200.
  14. Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 444–453.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Перкун В. Сфрагістика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 444–453” та статті Ігоря Ситого та

Оксани Пархоменко, зазначені в переліку літератури для опрацювання. При підготовці першого питання семінарського заняття дайте визначення поняттю “сфрагістика”, розкрийте предмет та завдання цієї спеціальної історичної дисципліни, з’ясуйте коли і за яких обставин розпочалося формування сфрагістики як науки. Охарактеризуйте найгрунтовніші дослідження українських та зарубіжних вчених присвячені печаткам та їх використанню.

При підготовці другого питання семінарського заняття з’ясуйте коли і за яких обставин у Київській державі розпочалося використання підвісних печаток. Охарактеризуйте характерні особливості княжих, церковних та приватних печаток.

При опрацюванні третього питання семінарського заняття спробуйте дати відповідь на запитання: коли вперше запорізьке козацтво почало засвідчувати документи печатками. Проаналізуйте зображення та написи на печатках українських козацьких гетьманів та з’ясуйте, яку інформацію вони дають досліднику для вивчення політичної історії XVI – XVIII ст.

При опрацюванні четвертого питання семінарського заняття дайте характеристику посадовим та приватним печаткам козацької старшини та рядового козацтва. При цьому зверніть увагу на хронологічні рамки використання та технологію виготовлення паперово-воскових та сургучевих печаток. Зверніть також увагу на українську міську сфрагістику XVII–XIX ст., опишіть найтипівіші зображення, вміщені на печатках українських міст зазначеного часового проміжку. Наведіть приклади. З’ясуйте значення печаток для дослідження суспільно-політичної, соціально-економічної на культурної історії XVII–XIX ст.

ЗБРОЄЗНАВСТВО

Основні поняття: зброезнавство, зброя, холодна зброя, вогнепальна зброя, напівавтоматична зброя, автоматична зброя, магазин, бомба, куля, міна, граната, снаряд, кулемет, міномет, гранатомет, танк, авіаційні і глибинні бомби, торпеда, бойова авіація, хімічна зброя, ядерна зброя, ФАУ-2, міжконтинентальна балістична ракета, БМ-21 Град, САУ.

Проблеми для обговорення

1. Зброя минулих часів як джерело до вивчення військової справи і воєн.
2. Холодна зброя: типи, класифікація, еволюція.
3. Вогнепальна зброя: типи, класифікація, еволюція.
4. Зброезнавство на уроках історії в середній школі.

Теми рефератів

1. Винахід та перша спроба застосування хімічної зброї.
2. Винахід та перша спроба застосування ядерної зброї.

Література для опрацювання

1. Греков В. Про роль кінноти та піхоти у військах Західної Європи та князівств Південно-Західної Русі Х–ХІІІ ст. // Воєнна історія, 2013, № 1. С. 42–46.
2. Гуцул В. Рицарі Данила Романовича. Рицарська зброя серед персонажів Галицько-Волинського літопису // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2009, вип. 16. С. 78–91.
3. Зброезнавство // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник /За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 233–236.

4. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України. Львів: Піраміда, 2003. 288 с.
5. Макарчук С. Зброя минулих часів як джерело до історії військової справи і воєн // Історичні неписемні джерела: Курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 87–104.
6. Машталір В. Військова атрибутика в родинних колекціях та зібраннях української козацької еліти // Український історичний журнал. 2020. Вип. 4. С. 166–175.
7. Микитишин В. Обладунки та озброєння українського лицаря XIV–XV // Народознавчі зошити, 2001, № 2. С. 38–42.
8. Озброєння та спорядження австрійської армії періоду Першої світової війни // Січово-стрілецька традиція в історії, культурі та мистецтві України ХХ ст.: збірник наукових праць / За редакцією Монолатія І.С. С. 220–224.
9. Славутич Є. Порохівниці – складова воєнного спорядження українських військ XVII–XVIII ст.: спроба класифікації // Історико-географічні дослідження в Україні, 2005, № 8. С. 100–128.
10. Скорич Л. Військова співпраця УНР і ЗУНР // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2006, вип. 11. С. 28–32.
11. Тоїчкін Д. Зразки козацької холодної зброї в музейних збірках: підвалини зброєзнавчого дослідження // Пам'ятки України: історія та культура, 2007, № 2. С. 86–120.
12. Тоїчкін Д. Шаблі XVII–XVIII ст. у колекції Державного історичного музею імені Д.Яворницького: історико-зброєзнавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2003, вип. 10, ч. 1. С. 334–343.
13. Тоїчкін Д. Шабля як об'єкт дослідження історичного зброєзнавства: еволюційний аспект // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2002, вип. 8–9, ч. 1. С. 78–107.
14. Предметне озброєння // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 193–205.
15. Харук А.І. Військово-повітряні сили України в 1917–1920 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. С. 280–283.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Макарчук С. Зброя минулих часів як джерело до історії

військової справи і воєн // Історичні неписемні джерела: Курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 87–104”.

При підготовці першого питання семінарського заняття з’ясуйте предмет та завдання зброєзнавства як спеціальної історичної дисципліни. Охарактеризуйте процес формування зброєзнавства як наукової дисципліни. Зверніть увагу на використання зброї в первісному суспільстві, країнах Стародавнього Світу, в Середньовічній Європі, винайденні вогнепальної зброї в XII ст. Дайте характеристику так званої “захисної зброї”. Як вдосконалювалася вогнепальна зброя впродовж XIV–XX ст.? На яких факторах ґрунтується механізм дії хімічної та ядерної зброї.

При підготовці другого питання семінарського заняття спочатку дайте визначення поняттю “холодна зброя”. Зверніть увагу на класифікацію основних типів холодної зброї. Охарактеризуйте специфіку використання та еволюцію ударної, колючої, рубаючої, механічно-метальної та інших типів холодної зброї.

При опрацюванні третього питання семінарського заняття спочатку дайте визначення поняттю “вогнепальна зброя”. Зверніть увагу на класифікацію основних типів вогнепальної зброї. Охарактеризуйте специфіку використання та еволюцію ручної вогнепальної зброї, артилерії, бойової авіації, військово-морського флоту, ракетної зброї. В чому полягає небезпека використання так званої “захисної зброї” XX ст. – протипіхотних та протитанкових мін.

При опрацюванні четвертого питання семінарського заняття охарактеризуйте використання знань із зброєзнавства упродовж вивчення інтегрованого курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти», а згодом в інших курсах з історії України та

всесвітньої історії в середній школі в контексті вивчення військових конфліктів та світових війн, сучасної російсько-української війни тощо. В чому буде полягати основний виховний акцент таких занять?

ІКОНОГРАФІЯ

Основні поняття: іконографія, зображувальні джерела, ікона, фреска, мозаїка, мініатюра, портрет, ілюстрація, гравюра, літографія, офорт, фотографія.

Проблеми для обговорення

1. Становлення іконографії в Україні як спеціальної історичної дисципліни.
2. Типи історичних зображувальних джерел: мініатюра, гравюра, ікона та інші.
3. Портрет як історичне джерело.
4. Іконографія на уроках історії в середній школі.

Проблемні питання

1. У чому полягають геральдичні, сфрагістичні, нумізматичні, етнографічні особливості портретних зображень?
2. Назвіть основні напрями використання іконографічних джерел в історичних дослідженнях.

Література для опрацювання

1. Гариман Ш. Портрет Байди Вишневецького // Київ, 1992, № 9. С. 157.
2. Гординський С. Портрет // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Т. 6. С. 2267–2270.
3. Дмитрієнко М., Суховарова-Жорнова О. Портрети гетьмана Івана Мазепи. Ідентифікація образу та іконографічний аналіз зображень // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 14. С.242–284.
4. Загальний огляд зображальних джерел з історії України // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017.

С. 220–223.

5. Графічні книжкові зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 223–230.

6. Портретні зображення // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 230–243.

7. Жанрові та історичні зображальні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 243–248.

8. Ковалевська О. Візуальний досвід та іконографія: проблеми розмеження об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С.296–304.

9. Ковалевська О. Нові підходи до пошуку достовірних зображень І.Мазепи // Український історичний журнал, 2007, вип. 3. С.132–167.

10. Іваненко Г. Український портрет та герб у проектах гральних карт Георгія Нарбута (1917–1918 р.) // П'ята наукова геральдична конференція. Львів, 10 – 11 листопада 1995 р. Збірник тез і повідомлень. Львів, 1995. С. 31–34.

11. Макарчук С. Історичні неписемні джерела: курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 245–276.

12. Іконографія // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник /За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С.123–132.

13. Пуцко В., Сухорукова Н. Труменний портрет Іоанна Максимовича // Київська старовина, 1994, № 4. С. 101–103.

14. Степовик Д. Іконологія й іконографія. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2003. 290 с.

15. Суховарова-Жорнова О. Жіночі портрети лівобережної України в колекції Національного музею історії України (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.206–283.

16. Суховарова-Жорнова О. Методи дослідження історичних портретів XVII–XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2003, вип. 8–9, 2 С.136–161.

17. Суховарова-Жорнова О. Типологічна характеристика історичних портретів XVII–XVIII ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2004, вип. 11, 2 С.244–278.

18. Томазова Н. Іконографія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 276–280.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет, завдання та методи іконографії як спеціальної історичної дисципліни. Які види пам'яток образотворчого мистецтва є об'єктом її дослідження. Зверніть увагу на становлення іконографії як науки в Україні. Назвіть дослідників, які зробили вагомий внесок у її розвиток.

При опрацюванні другого питання поясніть походження терміну “мініатюра”. Опишіть мініатюри, вміщені у так званому Радзивилівському літописі та з'ясуйте їхнє значення для вивчення історії Києво-руської держави. Проаналізуйте мініатюри, зображені в “Історії українського війська” І.Крип'якевича, “Євангелії учительському”, що видане у Крилосі, подорожніх записках Василя Григоровича-Барського й інших писемних пам'ятках. В чому полягає їхнє джерелознавче значення?

Коли у книжковому мистецтві почали використовувати гравюру? Дайте визначення поняттям “ксинографія”, “офорт”. Поясніть чим відрізняється гравюра “глибокого” від гравюри “плоского” друку. Назвіть українських та зарубіжних художників, що працювали в цій сфері. Опишіть ілюстрації (гравюри) українських стародруків та з'ясуйте їх джерелознавче значення.

Зверніть увагу на характерні риси іконописання. Назвіть відомі Вам українські ікони, що мають важливе значення для дослідження нашої історії.

При підготовці третього питання з'ясуйте, коли виник портретний жанр та його роль у дослідженні минулого

(іконографічними засобами). Охарактеризуйте перші надгробні портретні зображення, портрети в країнах Стародавнього світу, середньовічні портрети та портрет епохи Ренесансу. Зверніть увагу на український портретний живопис XII – початку XX ст., зокрема, зображення політичних, громадських та культурних діячів, козацько-старшинські та побутові портрети як джерело з української історії.

При підготовці четвертого питання з'ясуйте особливості вивчення іконографічних (зображальних) джерел у рамках інтегрованих курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти», а згодом в контексті різних курсів з історії України та всесвітньої історії в середній школі; в процесі позакласних заходів краєзнавчого характеру, формування шкільного музею та домашнього архіву.

ФІЛАТЕЛІЯ

Основні поняття: філателія, марка, поштова марка, річна марка, морська марка, благодійна марка, ювілейна марка, конверт, штемпель.

Проблеми обговорення

1. Предмет і завдання філателії. Марка як історичне джерело.
2. Розвиток філателії в Україні.
3. Світові традиції філателії.
4. Філателія на уроках історії в середній школі.

Проблемні питання

1. Які основні напрями використання філателістичних джерел в історичних дослідженнях ?

Література для опрацювання

1. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. Класичний період. Львів: Афіша, 2004. 223 с.
2. Довбня В. Філателістична колекція юриста: історія держави і права України у поштових марках // Юридичний вісник України. 2002. 24 серпня. С. 4.
3. Малицький О. Огляд видань марок і пропам'ятних блоків Закордонного поштового Відділу Підпільної Пошти України // Визвольний шлях, 2007, № 7. С. 61–66.
4. Філателія // Спеціальні історичні дисципліни: Навчальний посібник / За ред. В.Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 276–280.
5. Шевченко О. Ще одна українська валюта: українські поштові марки // Пік, 2001, № 23. С. 54–55.
6. Шологон Лілія. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі виготовлення та використання марок в період Української

революції 1917–1921 рр.). Олександр Карпенко – історик Української революції: До 100-річчя від Дня народження: колективна монографія. За ред. М.Кугутяка, І.Райківського, С.Кобути. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С.315– 322.

7. Шологон Л.І. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі використання філателістичних джерел в освітньому процесі) // Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р. / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. С. 112–116 // Режим доступу: <https://kiu.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/56/2023/05/materialy-zbirnyka-konferentsii-istoryko-kraieznavcha-diialnist-u-zakladakh-osvity.-2022.-na-sajt.pdf>

8. Цюпак Я.С. Поштові марки України: Каталог поштових марок 1850–2009 років, які мали обіг на теренах України. Чернівці, 2010. 420 с.

При підготовці першого питання з'ясуйте предмет та завдання філателії як спеціальної історичної дисципліни, час появи першої поштової марки та інших поштових реквізитів, їх практичне і джерелознавче значення. Хто вперше запровадив термін “філателія” до наукового обігу? З якою метою запроваджували до обігу морські, річні, залізничні, благодійні, пам'ятні та ювілейні марки? За яких обставин марки використовували як розмінні монети, на яких позначали номінал? Чому колекціонування знаків поштової оплати, є однією із найважливіших передумов розвитку філателії як науки?

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте філателістичний рух на українських землях в складі Австро-Угорської та Російської імперій наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., під час Української революції 1917–1921 рр., у міжвоєнний період, радянський час та в незалежній Україні. При особливу увагу зверніть на використання марки-шагівки, як розмінного грошового знаку в УНР, виготовлення першої національної поштової марки в Українській

державі, особливостей використання поштових марок в ЗУНР. Назвіть відомих Вам дослідників та колекціонерів українських поштових реквізитів.

При підготовці третього питання з'ясуйте, коли вперше в світі з'явилися філателістичні асоціації і періодичні видання довкола яких об'єднувалися колекціонери-аматори та науковці. Як змінювався вигляд поштової марки впродовж XIX ст.? В чому полягають особливості використання поштових марок у XX–XIX ст.? Зверніть увагу на загальноприйняті та нетрадиційні способи відправлення листів, зокрема, шаровою, велосипедною, пневматичною, воєнно-польовою, спеціальною кільцевою поштою тощо.

При підготовці четвертого питання з'ясуйте особливості вивчення зображальних (філателістичних) джерел у рамках інтегрованого курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти», а згодом в контексті різних курсів з історії України та всесвітньої історії другої половини XIX – початку XX ст. у середній школі; в процесі позакласних заходів виховного характеру, створення філателістичного кабінету або власної філателістичної колекції.

ГЕОРТОЛОГІЯ

Основні поняття: геортологія, свято, церковно-релігійні свята, карнавальні свята, театралізовані свята, державні свята, професійні свята, родинні свята.

Проблеми для обговорення

1. Предмет, завдання, методи геортології та формування її як спеціальної історичної дисципліни в Україні.
2. Свято як унікальний соціокультурний феномен. Класифікація свят.
3. Свята українського народу.
4. Геортологія на уроках історії в середній школі.

Теми рефератів

1. Офіційні та неофіційні свята в сучасній Україні.

Література для опрацювання

1. Бутакова Є. Радянські фізкультурні та спортивні свята як об'єкт вивчення геортології: історико-джерелознавче дослідження на фотодокументах 20-х рр. ХХ ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 1. С. 194–213.
2. Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень // Український історичний журнал, 2002, № 3. С. 34–61.
3. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни: навч. посібник / За ред. В. Замлинського, М. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 91–94.
4. Дмитрієнко М., Солонська Н. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов,

М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 139–145.

5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: у 2 книгах. Київ, 1994. 185 с.

6. Скуратівський В. Дідух. Свята українського народу. Київ, 1995. 300 с.

Готуючись до заняття основну увагу необхідно звернути на підручник: “Дмитрієнко М., Солонська Н. Геортологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 139–145”. При підготовці першого питання семінарського заняття з’ясуйте предмет, об’єкт, завдання та джерела геортології як спеціальної історичної дисципліни. Зверніть увагу на найважливіші методи цієї наукової дисципліни та теоретичні питання геортології. З’ясуйте внесок у розвиток цієї дисципліни відомих дослідників свят П.Куліш, Б.Грінченка, І.Франка, О.Пчілки, М.Грушевського, Д.Ліхачова, В.Петрова тощо? Охарактеризуйте розвиток геортології як наукової дисципліни в Україні.

При підготовці другого питання семінарського заняття дайте відповідь на запитання: чому сучасні дослідники свято вважають унікальним соціокультурним феноменом. Охарактеризуйте особливості проведення свят в державах Стародавнього світу, в період Середньовіччя та в епоху Відродження, в новій та новітній час. При цьому зверніть увагу на найдавніші обрядові, офіційно-церковні, масові народні, карнавальні та театралізовані свята, офіційні радянські свята, сучасні презентації та масові заходи. В чому полягає естетика свята?

При опрацюванні третього питання семінарського заняття

зробіть класифікація свят в сучасній Україні. При цьому охарактеризуйте особливості державних, професійних та неофіційних свят. В чому полягає специфіка святкування релігійних, господарсько-побутових, родинних та різних за походженням масових свят.

При підготовці четвертого питання з'ясуйте особливості використання знань з геортології у рамках інтегрованого курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти», а згодом в контексті різних курсів з історії України (порівняльний аналіз радянських та сучасних українських свят) та всесвітньої історії; в процесі позакласних заходів виховного характеру. В чому буде полягати основний виховний акцент таких занять?

*МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ*

ЕПІГРАФІКА

Основні поняття: епіграфіка, епіграфічні джерела, берестяні грамоти, барельєфи.

Питання самостійного опрацювання

1. Епіграфіка як спеціальна історична дисципліна, історія її виникнення та розвитку.
2. Епіграфічні пам'ятки з історії Стародавнього Сходу.
3. Епіграфічні джерела до вивчення історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.
4. Епіграфіка Київської Русі.

Література для опрацювання

1. Епіграфіка // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 223–227.
2. Давньокиївські графіті. Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської // URL: Режим доступу: archeos.org.ua
3. Корнієнко В. Зображення зайця в Софійському соборі: матеріали до корпусу київських графіті // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірник наукових праць. Ч. 13. У двох частинах. Частина 1. 2006. С. 6–27.
4. Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О. Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НМК ВО, 1992. С. 303–307.
5. Станко М.В. Декілька античних графіті з Тіри // Археологія, 2003, № 3. С. 144–149.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю

“епіграфіка”, з’ясуйте коли епіграфіка почала розвиватися як спеціальна історична дисципліна. Назвіть українських, російських та західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у дослідження епіграфічних джерел впродовж XVIII – початку XX ст. Охарактеризуйте основні напрямки епіграфічних досліджень радянських та сучасних українських вчених, зверніть увагу на низку музейних установ, що зберігають та вивчають епіграфічні пам’ятки.

При підготовці другого питання проаналізуйте найвідоміші давньоєгипетські, вавилонські, асирійські, фінікійські, давньоєврейські епіграфічні пам’ятки, охарактеризуйте їхній зміст та значення для дослідження давніх рабовласницьких цивілізацій. Зверніть увагу на види писемності, якими написані найбільш знакові епіграфічні джерела з історії Стародавнього Сходу.

При підготовці третього питання проаналізуйте найвідоміші епіграфічні джерела Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Зверніть увагу на державно-правові документи, епіграфи, літературні твори, побутові записи, графіті, написи на предметах домашнього вжитку давньогрецького та давньоримського походження. В чому полягає їхнє значення при дослідженні історії Стародавньої Греції та Стародавнього Риму.

При підготовці четвертого питання розкрийте зміст епіграфічних пам’яток Києво-руської держави, зокрема, тих, що викарбувані на предметах домашнього вжитку, стінах, надгробних пам’ятниках тощо. При цьому особливу увагу зверніть на графіті Софії Київської, Кирилівської церкви, церкви св. Михаїла Видубецького тощо. З’ясуйте їхнє значення для дослідження історії Києво-руської держави.

Основні поняття: дипломатика, акт, формулярний аналіз, монограма, рюш, комма.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, об'єкт та завдання дипломатики, її структура.
2. Історія розвитку дипломатики як наукової дисципліни.
3. Походження та функції актів.
4. Класифікація актів.
5. Особливості вивчення внутрішньої та зовнішньої форми актів.

Література для опрацювання

1. Ващук Д. Дипломатичний аналіз українських актових джерел кінця XIV – першої половини XVI ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С.238–258.
2. Дашкевич Я. Р. Стан і завдання української дипломатики // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Київ, 1968. С. 30–42.
3. Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: Навч. посібник / За ред. В.О.Замлинського, М.Ф. Дмитрієнко. Київ: НКМ ВО, 1992. С.236–242.
4. Дипломатика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт.кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 181–192.
5. Мицик Ю.А. Про видання “Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини” // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2000, ч.5. С. 68–75.
6. Проценко Л.А. Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін // Історичні джерела та їх використання. Київ, 1964. С. 22–31.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “дипломатика”, з'ясуйте об'єкт, предмет та завдання дипломатики. Щодо структури “дипломати”, то зверніть увагу на такі основні її

складові: зовнішню форму акта, внутрішню форму акта та походження актів.

При підготовці другого питання охарактеризуйте передумови формування дипломати як наукової дисципліни. З'ясуйте коли термін “дипломатика” було запроваджено до наукового обігу. Назвіть західноєвропейських вчених, що зробили вагомий внесок у формування та становлення дипломатики як спеціальної історичної дисципліни впродовж XVII–XIX ст. Хто з російських вчених зробив вагомий внесок у розвиток цієї дисципліни? Окресліть основні етапи розвитку дипломатики в Україні впродовж XVIII–XXI ст. Назвіть наукові установи, що зробили та роблять вагомий внесок у справу дипломатичних досліджень в Україні.

При підготовці третього питання з'ясуйте, на які аспекти повинен звернути увагу дослідник даючи відповідь на питання про походження актів? Для чого здійснюється історико-юридичний, історико-географічний, історико-політичний, історико-економічний порівняльний аналіз актів з іншими документами? В чому полягає функція актових джерел? Охарактеризуйте концепцію чеського вченого І.Шебаника щодо функційності актів.

При підготовці четвертого питання з'ясуйте основні підходи щодо класифікації актів. Які документи розуміють під поняттями “публічно-правові” та “приватноправові” акти? Як класифікують актові джерела західноєвропейські вчені? Охарактеризуйте схему класифікації середньовічних актів російського дослідника С.Каітанова.

При підготовці п'ятого питання спочатку зверніть увагу на аналіз зовнішньої форми актів як один із найважливіших методів

дипломатики, особливо, на образотворчі елементи їхнього оформлення, зокрема, інвокацію, монограму, рюш, хрест, роту, комму та інші. Далі з'ясуйте який метод вважається передовим для вивчення внутрішньої форми актів з другої половини XIX ст. Назвіть вчених, що запровадили його до наукового обігу. В чому полягає суть формулярного методу? Охарактеризуйте структуру умовного формуляру.

ОНОМАСТИКА

Основні поняття: ономастика, топоніміка, етніміка антропоніміка, ім'я, форманти, прізвище.

Питання самостійного опрацювання

1. Предмет, завдання і методологія ономастики як спеціальної історичної дисципліни.
2. Особливості формування слов'янського антропомінікону.
3. Виникнення українських прізвищ.

Література для опрацювання

1. Актуальні питання антропоніміки: збірник матеріалів наукових читань пам'яті Ю.К. Редька / Від. ред. І.Ф.Єфименко. Київ, 2005. 210 с.
2. Антропонімічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 340–310.
3. Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія та сучасність: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2002. 198 с.
4. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.262–283.
5. Єзерська І.В. Чоловічі і жіночі імена за метриками хрещень Катедрального костелу Львова XVII ст. // Український історичний журнал, 2010, вип. 2. С.202–214.
6. Масенко Л. Українські імена та прізвища. Київ, 1990. 243 с.
7. Ономастика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник:

навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 399–407.

8. Проблеми слов'янської ономастики: збірник наукових праць / За ред. С.М.Медвідь-Пахомова. Ужгород, 1999. 326 с.

9. Скрипник Л., Дзятківська Н. Власні імена людей: словник-довідник. Київ, 1996. 380 с.

10. Слов'янська ономастика: збірник наукових праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П.П.Чучки / Редкол.: С.М.Медвідь та інші. Ужгород, 1998. 352 с.

При підготовці першого питання дайте визначення поняттю “ономастика”, з'ясуйте предмет та завдання її як спеціальної історичної дисципліни, зверніть увагу на основні етапи становлення ономастики як наукової дисципліни, методологію цієї дисципліни. Назвіть провідних зарубіжних та українських вчених, що працюють в цій галузі. Яким чином проходив процес формування антропонімістичних систем сучасних народів світу?

При підготовці другого питання охарактеризуйте основні етапи становлення українського антропомінікону. Звідки беруть свій початок язичницькі християнські імена? Яку інформацію вони надають про світогляд наших предків? Охарактеризуйте походження імен руських князів. Як вплинуло прийняття християнства на слов'янський антропомінікон? З'ясуйте особливості походжень власних імен українців в XVI – початку XX ст., в радянський та сучасний період.

При підготовці третього питання дайте визначення поняттю “прізвище”, з'ясуйте концепції дослідників щодо часу їх появи. Які відомості з цього приводу у документах XVIII – першої половини XIX ст.? Охарактеризуйте основні способи формування українських прізвищ. Дайте відповідь на запитання: коли в основному сформувалася сучасна українська антропонімістична система і, які фактори

впливають на неї сьогодні.

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Основні поняття: ономастика, антропоніміка, топоніміка, етноніміка, гідроніміка, географічні назви, топонімічний субстрат

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Класифікація топонімів, характеристика їх окремих класів. Топонімічний субстрат.
2. Топоніми як джерело з історії України. Походження історичних назв українських етнічних земель.
3. Мікротопонімія. Характерні риси сучасної топоніміки України.
4. Методика збирання і обробки топонімічних матеріалів.

Література для опрацювання

1. Заставний Ф. Українські етнічні землі. Львів, 1992.
2. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2007, вип. 15. С.262–283.
3. Макарчук С. Історичні не писемні джерела: курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002. С. 136–141.
4. Ономастика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В.В.Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 399–407.
5. Проблеми слов'янської ономастики: збірник наукових праць / За ред. С.М.Медвідь-Пахомова. Ужгород, 1999. 326 с.
6. Топонімічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 310–314.
7. Слов'янська ономастика: збірник наукових праць на честь 70-річчя д-ра філол. наук, проф. П.П.Чучки / Редкол.: С.М.Медвідь та інші.

Ужгород, 1998. 352 с.

8. Шаблій Ф. Географія України. Київ, 1996.

При підготовці першого питання спочатку необхідно звернути увагу на предмет та завдання історичної топоніміки. Класифікацію топонімів та характеристика їх окремих видів варто зробити на основі схеми запропонованої С.Макарчуком у навчальному посібнику “Історичні не писемні джерела: курс лекцій”. Наведіть приклади назв населених пунктів, які походять від імен людей, прізвищ, прізвиськ; топонімів, що беруть початок від характеру чи особливостей місцевості, в якій розміщене поселення; назв, які є альтернативними до вищезгаданих з прикметниками: великий, малий, верхній, нижній, старий, новий тощо; топонімів, що відображають заняття засновників чи мешканців поселення; радянізованих штучних назв, наданих, як правило, на зміну попереднім, “невигідним” з ідейних чи інших міркувань; назв, що відображають етнічний склад засновників чи мешканців поселень; топонімів, що свідчать про зв’язок поселень з храмами та релігійними конфесіями; назви прихованого змісту. З’ясуйте роль топонімічного субстрату у формуванні назв міст і сіл на території України.

При підготовці другого питання в першу чергу зверніть увагу на різні версії трактування етноніму “Україна”. Поясніть виникнення і походження назв українських земель.

При підготовці третього питання дайте визначення поняттю “мікротопонім”. Звідки як правило беруть походження назви полів, лук, урочищ, лісів, городищ. Охарактеризуйте мікротопоніми Вашого села або міста. З’ясуйте характерні риси сучасної топоніміки України.

При підготовці четвертого питання необхідно звернути увагу на

особливості методика збирання і обробки топонімічних матеріалів, а саме на критичне ставлення до легенд; з'ясування етимологічного походження топонімів, лінгвістичний аналіз назв населених пунктів, дослідження формантів.

ІСТОРИЧНА КАРТОГРАФІЯ

Основні поняття: карта або мапа, топографічна карта, картограма, масштаб, координати, пантограф.

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Основи вивчення карти.
2. Антична картографічна традиція.
3. Середньовічна картографія.
4. Україна у вітчизняній та зарубіжній картографії.

Література для опрацювання

1. Вавричин М., Дашкевич Я., Криштолович І. Україна на стародавніх картах (кінець XV – перша половина XVII ст.). Київ: Картографія, 2004. 201 с.
2. Картографічні джерела // Історичне джерелознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. Київ: Либідь, 2017. С. 253–256.
3. Сосса Р. Історія картографування території України. Київ: Либідь, 2007. 335 с.
4. Сосса Р. Стан і проблеми дослідження картографії України // Пам'ять століть. 2003, № 2. С. 127–131.

При підготовці самостійної роботи варто використати як основний підручник “Сосса Р. Історія картографування території України. Київ: Либідь, 2007. 335 с. ”.

При опрацюванні першого питання дайте визначення поняттю “картографія”, з'ясуйте основні завдання картографії як наукової

дисципліни, зверніть увагу на основні досягнення античної, середньовічної, нової та новітньої картографії та дослідників, що працювали в цій галузі знань на різних етапах розвитку людства. Зверніть увагу на основні наукові установи в Україні, що займаються питаннями картографування та новітні методи, які вони застосовують у своїй роботі.

При опрацюванні другого питання з'ясуйте ким вперше було доведено, що Земля круглої форми, хто ввів до наукового обігу лінію орієнтиру із заходу на схід, започаткував побудову й використання картографічних сіток, запровадив поняття “широта” і “довгота” тощо? Зверніть увагу на найбільш знакові дослідження у галузі античної картографії, зокрема, “Географію” Страбона, “Географію” Клавдія Птолемея та особливості римської картографічної традиції.

При підготовці третього питання охарактеризуйте основні тенденції розвитку середньовічної картографії. При цьому особливу увагу варто звернути на абстрактно-схоластичну картографію (монастирські карти) та морські карти – портолани. Проаналізуйте зображення карт, вміщених у праці А.Кальнофойського “Тератургіма” та в “Києво-Печерському патерику” різних редакцій.

При підготовці четвертого питання дайте відповідь на запитання: чи зображалася територія України на найдавніших античних, середньовічних та інших картографічних пам'ятках. Якщо так, то назвіть їх. Охарактеризуйте становлення і розвиток української вітчизняної картографії у ХХ–ХХІ століттях. При цьому зверніть увагу на працю таких вчених як С.Рудницький, М.Кордуба, В.Кубійович, українських зарубіжних та інших дослідників, що були причетні до створення карт.

ВЕКСИЛОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛЬНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Основні поняття: вексилологія, прапор, бунчук, хоругва, штандарт, знамено, древко, полотнище, бахрома

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Види прапорів та їх основні елементи.
2. Формування вексилогії як наукової дисципліни.
3. Історія українського державного прапора.

Література для опрацювання

1. Гречило А. Вексилологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. автор. колек.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 114–122.
2. Дашкевич Я. Вексилологія // Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упорядн.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2011. С. 347–372.
3. Машталір В. Військова атрибутика в родинних колекціях та зібраннях української козацької еліти // Український історичний журнал. 2020. Вип. 4. С. 166–175.

При опрацюванні першого питання розкрийте суть такої термінології: вексилологія, прапор, знамено, полотнище, кайма, флам, хрест, кут, криж, бахрома, наверхник, стрічка, підток, штандарт, хоругва, бунчук. Здійсніть класифікацію знамен та прапорів за різноманітними ознаками.

При опрацюванні другого питання окресліть основні етапи формування вексилології як спеціальної історичної дисципліни. Насамперед зверніть увагу на джерела вексилології (твори античних авторів, середньовічні літописи та хроніки, морські карти, “Книгу пізнання”, атлас Карла V, сучасні музейні установи тощо) та практичне використання прапорових символів у країнах Стародавнього

Світу, у середньовічному суспільстві, у період Нового часу і т.д.

Хто запровадив термін вексилологія до наукового обігу та розробив теоретичні засади вексилології як наукової дисципліни? Окресліть коло сучасних дослідників та наукових товариств, що мають здобутки у галузі вексилології.

При опрацюванні третього питання з'ясуйте характерні риси становлення української вексилології. Наведіть приклади використання українцями червоного, синьо-жовтого знамен, козацької прапорової символіки, прапорів іноземних держав. З'ясуйте історію синьо-жовтого державного прапора. Коли його офіційно затвердили спочатку як національний, а згодом державний прапор.

ІСТОРИЧНА ФЕМІНОЛОГІЯ

Основні поняття: жіноча історія, історична фемінологія, гендерна історія, фемінізм, Стамбульська конвенція, “індекс скляної стелі”

Проблеми для самостійного опрацювання

1. Формування історичної фемінології як наукової дисципліни.
2. Гендерна історія: основні здобутки українських науковців та громадянського суспільства.
3. Сучасні українські та закордонні центри дослідження гендерної проблематики.

Література для опрацювання

1. Буряк Л. Історична фемінологія // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. автор. колек.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008. С. 495–501.
2. Скот Джоан Жіноча історія // Нові підходи до історіописання / за ред. П.Берка. Переклад з англійської Тетяни і Андрія Портнових. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 61–90.

3. Кісь Оксана. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 159–172.
4. Сорокіна Л. Є. Гендерні студії: здобутки та перспективи досліджень // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2010. № 51. С. 220–223.
5. Серета В. Регіональні особливості історичної ідентичності: гендерний аспект // Вісник Одеського національного університету. Т. 12. Вип. 6. Соціологія і політичні науки. Одеса, 2007. С. 78-88.
6. Шологон Л. Джерела про громадську та літературну діяльність Наталії Кобринської // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 14. За матеріалами Міжнародної наукової конференції «Національна інтелігенція в історії та культурі України», 23–24 жовтня 2008. Вінниця, 2008. С. 38–43.
7. Шологон Л. Періодичні видання для українського жіноцтва Галичини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. як джерело з історії національно-культурного руху українців краю // Схід. 2013. № 5. (125). С. 171–173.
8. Шологон Л. Українське жіноцтво другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: проблема гендерної (не)рівності на сторінках літературних праць // Українська жінка у національному та глобальному просторі: історія, сучасність, майбутнє. Збірник наукових праць за матеріалами ІІ Міжнародного наукового форуму, 6 листопада 2020. Дрогобич, 2020. С. 155–162.
9. Сайт Харківського центру гендерних досліджень. URL: <http://www.gender.univer.kharkow.ua/kcgs.html>
10. Сайт Української асоціації дослідників жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/>
11. University of Cambridge Centre for Gender Studies. URL: <http://www.gender.cam.ac.uk/>

При опрацюванні першого питання розкрийте процес становлення історичної фемінології як наукової дисципліни у США та Західній Європі. Зверніть увагу на науковий доробок зарубіжних дослідників у цій царині. Розкрийте суть таких понять як фемінологія, жіноча історія та гендерна історія. З'ясуйте у чому полягає відмінність між ними.

При опрацюванні другого питання охарактеризуйте основні здобутки

українських науковців (істориків, літераторів, фахівців у галузі суспільних наук) та громадянського суспільства у сфері утвердження гендерної рівності. При цьому зверніть на жіночу проблематику в працях українських науковців другої половини XIX – першої третини XX ст., радянських та сучасних вчених.

При опрацюванні третього питання порівняйте діяльність українських та зарубіжних центрів дослідження гендерної проблематики. У полягають подальші перспективи їхньої діяльності.

Практичне (індивідуальне) завдання: передбачає підготовку навчально-методичного комплексу для використання спеціальних історичних дисциплін в школі (студент вибирає одну з дисциплін, що вивчається в рамках цього курсу).

Студенти заочної форми навчання готують індивідуальні (практичні завдання) та надсилають викладачу на корпоративну пошту за тиждень до початку заліково-екзаменаційної сесії.

ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ

Поточний контроль знань

Лекції передбачають системний і послідовний виклад навчального матеріалу. Відвідування лекцій студентами є обов'язковим.

Відвідування та активна участь студентів у роботі семінарських занять є обов'язковою умовою успішного складання курсу. Пропонуються наступні форми роботи на семінарських заняттях: виступ, опонування, рецензія, участь у дискусії. При цьому враховуватимуться лише логічно обґрунтовані виступи, альтернативна теза чи спростування поданої, а не фактична підтримка тези виступаючого, змістовне рецензування та коментар чи доповнення, що дійсно сприятиме розгляду проблеми.

Критерії оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях

Підсумковий бал з навчальної дисципліни складається з ***підсумкового семестрового балу, на основі якого виставляється залік.***

Упродовж семестру студент отримує бали за різні види робіт, які сумуються в підсумкові семестрові бали. ***Підсумковий семестровий бал*** складається з суми балів, отриманих студентом денної форми навчання за свою навчальну діяльність протягом семестру і дорівнює сумі ***підсумкового балу за семінарські (практичні) заняття, на яких перевіряється і виконання індивідуального завдання у вигляді термінологічних словників (50 балів), комп'ютерного тестування***

(50 балів) та в сукупності може скласти максимально 100 балів.

При обчисленні підсумкового семестрового балу враховується:

Поточні оцінки успішності (5 – «відмінно», 4 – «добре», 3 – «задовільно», 2 – «незадовільно») – виставляються під час проведення семінарських занять;

Підсумкова оцінка за семінарські заняття виставляється студенту в кінці семестру за результатами роботи на семінарських заняттях і є середнім арифметичним (заокругленим до сотих) всіх отриманих оцінок за семінарські заняття. Отримані «незадовільні» оцінки враховуються при додаванні оцінок і входять у загальну кількість отриманих оцінок

Приклад обрахунку підсумкової оцінки за семінарські (практичні) заняття:

З навчальної дисципліни студент протягом семестру отримав 4, 4, 3. Підсумкова оцінка за семінарські заняття за семестр складає: $(4+4+3) : 3 = 3,66667 \approx 3,67$.

Підсумкова оцінка за поточний контроль – 50 балів

(максимально)

оцінка «відмінно» – 50 балів

оцінка «добре» – 40 балів

оцінка «задовільно» – 25 балів

Поточний контроль проводиться на всіх видах аудиторних занять. Основне завдання поточного контролю – перевірка рівня підготовки студентів до виконання конкретної роботи. Основна мета поточного контролю – забезпечення зворотного зв'язку між науково-педагогічним

працівником та студентами у процесі навчання, забезпечення управління навчальною мотивацією студентів. Інформація, одержана при поточному контролі, використовується як науково-педагогічним працівником для коригування методів і засобів навчання, так і студентами для планування самостійної роботи. Особливим видом поточного контролю є колоквіум. Поточний контроль може проводитись у формі усного опитування або письмового експрес-контролю на практичних заняттях та лекціях, у формі виступів студентів при обговоренні питань на семінарських заняття, перевірки знання термінології тощо. Результати поточного контролю враховуються при визначенні підсумкової оцінки з даної навчальної дисципліни.

Принципи оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях

Оцінювання знань студентів на семінарських заняттях проводиться за 5-ти бальною шкалою. На занятті пропонується якісне оцінювання знань студентів шляхом виставлення балів від «1» до «5». Позначення «0» виставляється студентові за відмову від відповіді на занятті через невідповідність, що впливатиме на його підсумкову рейтингову оцінку в кінці семестру. Кожен студент зобов'язаний взяти участь не менше як на одній третині семінарських занять, проведених у групі впродовж семестру.

Пропущене заняття або негативну оцінку студент зобов'язаний «відпрацювати» у формі, визначеній викладачем. При цьому може виставлятися оцінка, а попередня не впливатиме на середній бал студента.

Завдання контролю знань студентів під час проведення семінарських занять зводяться до того, щоб:

- виявити обсяг, глибину і якість сприйняття (засвоєння) матеріалу, що вивчається;
- визначити недоліки у знаннях і намітити шляхи їх усунення;
- виявити ступінь відповідальності студентів і ставлення їх до роботи;
- стимулювати інтерес студентів до предмета і їх активність у пізнанні.

Контроль знань студентів під час проведення семінарських занять може відбуватись в наступних **формах**:

- детальний усний аналіз поставлених питань;
- вибіркоче усне опитування «з місця»;
- дискусійне обговорення питань;
- індивідуальне розв'язування практичних завдань, проблемних запитань чи завдань;
- фронтальне стандартизоване опитування за картками, тестами протягом 5–10 хв;
- письмова (до 30 хв.) самостійна робота по варіантах тощо.

Критерії поточної оцінки
(«відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»)

Оцінка «п'ять» ставиться, якщо студент(ка) виявляє глибокі, повні, цілісні, міцні і творчо засвоєні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, необхідні для роботи в навчальних закладах середньої освіти; відповідь чітка і завершена, у письмовій роботі не повинно бути помилок. Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної і зарубіжної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання, вміє ставити під сумнів сталі принципи та ідеї. Знає історичну термінологію і наукову періодизацію, володіє понятійним апаратом, відмінно орієнтується в історичній хронології, володіє просторовою компетенцією (інтелектуальні операції, що дають змогу бачити за умовно-площинними зображеннями історичні факти, події та явища); створює розумний баланс між соціальною, економічною, політичною і культурною складовою історії на основі досконалого знання теоретичних здобутків спеціальних історичних

дисциплін, вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Повною мірою володіє історичним критичним мисленням, аналізом писемних, речових та інших, що є об'єктом дослідження спеціальних історичних дисциплін. На прикладі, вивчення окремих спеціальних історичних вміє поєднати їхні частини разом, щоб одержати ціле з новою системною властивістю. Здатен (на) самостійно на основі сформованих ціннісних орієнтирів оцінювати суспільні явища, процеси і тенденції, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості, пропонувати способи розв'язання сучасних проблем, що дозволить в умовах неповної (недостатньої) інформації інтегрувати знання із спеціальних історичних дисциплін в шкільну освіту; для розв'язання власних та суспільних проблем; будує переконливу аргументацію, рецензує відповіді ровесників. Вміє організовувати комплексний пошук, неупереджений аналіз та інтерпретацію історичних джерел завдяки вмілому застосуванню методів спеціальних історичних дисциплін (як українською, так й іноземними мовами); може використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Може порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб та мікроісторичних персонажів із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб.

Може використати інноваційні технології, має синтетичне мислення. Бере активну участь у групових формах роботи в межах етики професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес- конференціях, формує аргументацію, базовану на здобутих знаннях, демократичних переконаннях і гуманістичних цінностях; застосовує оптимальну стратегію діяльності, бере на себе відповідальність; проводить рефлексію, самооцінку та коригування пізнавальної діяльності; вміє долати труднощі, вдосконалює з високим рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції тощо. Використовує під час навчання історико-краєзнавчий матеріал, здатен(на) його пропагувати через просвітницьку діяльність. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в сучасному світі.

Оцінка «чотири» ставиться, якщо студент(ка) має глибокі і повні знання програмного матеріалу, усвідомлені уміння і навички, здатен (на) щодо їх застосування на практиці; відповідь чітка і практично завершена, у письмовій роботі є незначні помилки. Ознайомлений(а) з найновішими досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та, головне вміє їх використовувати під час відповіді на запитання. Знає історичну термінологію і наукову періодизацію, володіє понятійним апаратом, добре орієнтується в історичній хронології, володіє просторовою компетенцією (інтелектуальні операції, що дають змогу бачити за умовно-площинними зображеннями історичні факти, події та явища); створює розумний баланс між соціальною, економічною, політичною і культурною складовою історії, вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Достатньо володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) самостійно на основі сформованих ціннісних орієнтирів оцінювати речові та писемні джерела, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й неупередженості, пропонувати певні способи розв'язання суспільних проблем, що дозволить в умовах неповної (недостатньої) інформації інтегрувати знання для розв'язання власних проблем; будує аргументацію на основі 2–3 доказів, може рецензувати відповіді ровесників. Вміє організовувати пошук, аналіз та інтерпретацію історичних джерел (як українською, так й іноземними мовами); може використовувати сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Може порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль мікроісторичного фактора в історії, однак не може розкрити внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб.

Має певний рівень синтетичного мислення. Бере участь у групових формах роботи в межах етики професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес-конференціях, формує

аргументацію (в аргументації зустрічаються окремі неточності), базовану на здобутих знаннях, демократичних переконаннях і гуманістичних цінностях; застосовує оптимальну стратегію діяльності; проводить самооцінку пізнавальної діяльності, вдосконалює з достатнім рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції тощо. Використовує під час навчання історико-краєзнавчий матеріал, здатен(на) його пропагувати через просвітницьку діяльність. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в сучасному світі.

Оцінка «три» ставиться, якщо у студента (ки) є суттєві помилки в знанні фактичного матеріалу (більше 50%), елементарні уміння і навички; не здатен (на) повною мірою використати знання, уміння і навички на практиці; відповідь не чітка і спрощена, у письмовій роботі є суттєві помилки. Ознайомлений(а) з досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та не вміє їх використовувати під час відповіді на запитання, а просто перераховує. По-середньо знає історичну термінологію і володіє понятійним апаратом, задовільно орієнтується в історичній хронології, не достатньо володіє просторовою компетенцією; не вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Посередньо володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Здатен (на) по середньо оцінювати речові та писемні джерела, до кінця не здатен (на) інтегрувати знання із спеціальних історичних дисциплін в шкільну освіту. Не може переконливо аргументувати, рецензії відповідей ровесників поверхові. Вміє організовувати пошук історичних джерел, але не може їх критично проаналізувати. Не використовує сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Знає історичну персоналістику, але не може порівнювати й оцінювати діяльність історичних осіб із позиції загальнолюдських та національних цінностей; визначати роль людського фактора в історії, розкривати внутрішні мотиви й зовнішні чинники діяльності історичних осіб.

Не використовує інноваційні технології і не має синтетичного мислення. Бере пасивну участь у групових формах роботи в межах етики професійних взаємин, зокрема дискусіях, прес-конференціях; не застосовує оптимальну стратегію діяльності, не бере на себе відповідальність; не проводить рефлексію, самооцінку та коригування пізнавальної діяльності. Мінімально використовує під час навчання історико-краєзнавчий матеріал. Керується моральними та етичними нормами, з повагою і розумінням ставитися до інших світоглядних позицій, враховує гендерний підхід, поважає різноманітність та мультикультурність в сучасному світі. Вдосконалює з посереднім рівнем автономності здобуті під час навчання компетенції.

Оцінка «два» ставиться, якщо у студента (ки) елементарні знання фактичного матеріалу (до 25%), відсутні уміння і навички, тому не здатен (на) їх використати на практиці; відповідь не змістовна і не доречна, у письмовій роботі є суттєві помилки (більше 75%). Не ознайомлений(а) з досягненнями вітчизняної історіографії, джерелознавства, науковими концепціями, та не вміє їх використовувати під час відповіді на запитання. Практично не знає історичну термінологію (до 25%), незадовільно орієнтується в історичній хронології (до 25%), не володіє просторовою компетенцією; не вміє систематизувати, співставляти, аналізувати, доводити, порівнювати історичний матеріал. Не володіє історичним критичним мисленням, аналізом і синтезом. Не здатен (на) оцінювати використовувати знання із спеціальних історичних дисциплін в шкільній освіті. Відсутня об'єктивна і неупереджена аргументація, самооцінка і оцінка інших. Не вміє організовувати пошук історичних джерел, не може їх критично проаналізувати. Не використовує сучасні інформаційно-технологічні ресурси у навчальній діяльності. Знає історичну персоналістику на рівні переліку історичних постатей.

Не використовує інноваційні технології і не має синтетичного мислення. У групових формах роботи тільки присутній (я) без особистої відповідальності, стратегії; не дотримується норм професійної етики, не виявляє усвідомлення необхідності

удосконалення професійних якостей, не вдосконалює здобуті під час навчання компетенції.

Вимоги до письмової роботи

Підсумкове тестування *оцінюється від 1 до 50 балів*. Отриманий в результаті підсумкового тестування є складовою ***підсумкового семестрового балу***.

Написання контрольної роботи є обов'язковим для виставлення підсумкової оцінки. У випадку, якщо студент з якихось причин не написав контрольної роботи, він вважається таким, що не виконав усіх видів робіт, що передбачаються навчальним планом за семестр з даної навчальної дисципліни.

Контрольна робота проводиться у вигляді письмового тестування. Мета контрольної роботи перевірити засвоєння студентами лекційного матеріалу. Кожен студент повинен через сайт дистанційного навчання університету отримувати 50 тестових завдань. Якщо 60–70 % правильних відповідей, то студент отримує оцінку «задовільно» (25 балів), 71–89 % – «добре» (40 балів), 90–100 % (50 балів) відмінно.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	Зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Рекомендована література

1. Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. Класичний період. Львів: Афіша, 2004. 223 с.
2. Бутакова Є. Радянські фізкультурні та спортивні свята як об'єкт вивчення геортології: історико-джерелознавче дослідження на фотодокументах 20-х рр. ХХ ст. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2006, вип. 13, ч. 1. С. 194–213.
3. Войтович Л.В. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. Київ, 1992.
4. Вступ до історії України та громадянської освіти. Підручник для 5 класу загальної середньої освіти / Ігор Щупак, Олена Бурлака, Ірина Піскарьова, Андрій Посунько. Київ:Оріон. 2022.
5. Герасименко Н. Стан вивчення метрології Київської Русі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорій та методики. Збірник наукових праць. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 315–326.
6. Герасимчук В.А., Нечипоренко А.Ф. Антропоніми: історія та сучасність: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, 2002.
7. Геортологія в системі спеціальних історичних дисциплін: теорія, джерела та методи досліджень // Український історичний журнал, 2002, № 3. С. 34– 61.
8. Давньокиївські графіті. Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської // URL: Режим доступу: archeos.org.ua
9. Дашкевич Я. Вексилологія // Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Упорядн.: А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів: Літературна агенція “Піраміда”, 2011. С 347–372.
10. Дєдов І.Н., Федорак В.Ф. Основи допоміжних історичних

дисциплін. Шкільний курс із використанням краєзнавчого матеріалу. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 108 с.

11. Досліджуємо історію і суспільство. Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Олена Пометун, Юлія Малієнко, Тетяна Ремех. Київ: Видавничий дім «Освіта». 2022.

12. Історія грошей і банківництва: підручник / За загальною редакцією проф. Ревенчука С. Київ: Атіка, 2004.

13. Історичне джерелознавство. Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Я.С.Калакура (кер. авт. колективу) та ін. Київ: Либідь, 2017.

14. Історія України. Всесвітня історія. Підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти / Ігор Щупак, Олена Бурлака. Наталя Власова, Ірина Піскарьова. Київ: Оріон. 2023.

15. Зразок 3. Сім скарбів з колекції мінц-кабінету київського університету св. Володимира // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорій та методики. Збірник наукових праць. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 349–356.

16. Зубко А. Грошово-вагові системи в Київській Русі // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2015, вип. 26–27. С. 327–338.

17. Орлик В. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу //Український історичний журнал. 2020. Вип. 6. С. 93–103.

18. Калакура Я.С. Інтегрована функція спеціальних історичних дисциплін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорій та методики. Збірник наукових праць. Київ, 2015, вип. 26–27. С.407–420.

19. Кіндрачук Н.М., Шологон Л.І. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі використання марок Української революції 1917 – 1921 рр. в освітньому процесі) // Yearbook of Varna University of Management. Dobrich, 2022. S. 39–45.
20. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології // Український історичний журнал. 2012. № 2. С. 159–172.
21. Ковалевська О. Візуальний досвід та іконографія: проблеми розмеження об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: збірник наукових праць. Київ, 2013, вип. 22. С.296–304.
22. Ковалевська О. Нові підходи до пошуку достовірних зображень І.Мазепи // Український історичний журнал, 2007, вип. 3. С.132–167.
23. Ковальчук Г. Дослідження стародруків та рідкісних видань з історії атрибуції книжкових пам'яток // Український історичний журнал. 2021. Ч. 3. С. 148–156.
24. Комарницька З. Історія грошей: навчальний посібник для студентів вузів. Львів, 1998.
25. Климишин І.А. Актуальні проблеми календаря, хронології та пасхалії. Івано-Франківськ, 1999.
26. Кріль М. Основи палеографії. Львів, 1995.
27. Лобко Н. Теоретичні та практичні питання реконструкції родоводів українців // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2012, вип. 20. С. 133–146.
28. Макарчук С. Історичні не писемні джерела: курс лекцій. Львів: ЛНУ, 2002.
29. Мельник Я. Церковнослов'янська мова. Буквар та читанка.

Посібник для початкового вивчення церковнослов'янської мови. Львів: Львів-Манускрипт, 2021.

30. Мацюк О. Історія українського паперу. Львів, 1991.

31. Сосса Р. Історія картографування території України. Київ: Либідь, 2007.

32. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Н. Войцехівська (кер. автор. колек.), В.В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та ін. Київ: Либідь, 2008.

33. Перехрест О. Історична хронологія: навчальний посібник для студентів історичних факультетів. Черкаси: ЦНТЕІ, 2004.

34. Перкун В. Допоміжні історичні дисципліни: підсумки та перспективи студій // Український історичний журнал, 2021, ч. 5. С. 190–200.

35. Попик В. Джерела з біографістики, родинної історії та генеалогії в глобальних інформаційних мережах // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорій та методики. Збірник наукових праць. Київ, 2015, вип. 26–27. С.97–112

36. Тоїчкін Д. Шабля як об'єкт дослідження історичного зброєзнавства: еволюційний аспект // Український історичний журнал, 2002, вип. 8–9, ч. 1. С.78–107.

37. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. У двох книгах. Кн. 1. Київ: Либідь, 2004.

38. Фрис В. Історія кириличної рукописної книги в Україні. Львів: ЛНУ, 2003.

39. Шологон Лілія. Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі виготовлення та використання марок в період Української революції 1917–1921 рр.). Олександр Карпенко – історик Української революції : До 100-річчя від Дня народження : колективна монографія.

За ред. М.Кугутяка, І.Райківського, С.Кобути. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2022. С.315– 322.

40. Шологон Л.І. *Філателія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі використання філателістичних джерел в освітньому процесі)* // Історико-краєзнавча діяльність у закладах освіти: проблеми і перспективи. Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Івано-Франківськ, 22 квітня 2021 р. / За наук. ред. М. Ю. Косила і А. З. Королько. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2022. С. 112–116 // Режим доступу: <https://kiu.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/56/2023/05/materialy-zbirnyka-konferentsii-istoryko-kraieznavcha-diialnist-u-zakladakh-osvity.-2022.-na-sajt.pdf>

41. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник. Київ: Знання, 2007.

42. Цюпак Я.С. Поштові марки України: Каталог поштових марок 1850–2009 років, які мали обіг на теренах України. Чернівці, 2010. 420 с.

43. Шологон Л.І., Бариляк А.Р. *Палеографія як спеціальна історична дисципліна (на прикладі дослідження кириличної рукописної книги в Україні XI – XVI ст.* // The 2nd International scientific and practical conference “Perspectives of contemporary science: theory and practice” (April 1-3, 2024) SPC “Sciconf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2024. Pp. 763–768. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichnakonferentsiya-perspectives-of-contemporary-science-theory-and-practice-1-3-04-2024-lviv-ukrayina-arhiv/>.

Шологон Лілія Іванівна
Спеціальні історичні дисципліни: методичний посібник для студентів
другого курсу факультету історії, політології і
міжнародних відносин спеціальності “Середня освіта (Історія)”

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

УДК 371.214.114
ББК 74.580.263.1